

دبیرستان کزازی
قدیمی ترین دبیرستان کرمانشاه

دبیرستان کزازی

قدیمی ترین دبیرستان کرمانشاه

سیامک خدیوی

جدید و نیز گسترش شعب معارف به تصویب رسید که اکثراً مربوط به سال ۱۳۰۶ و پس از آن می باشد (۲).

در همین ایام یعنی تقریباً در فاصله بین ۱۳۰۷ تا ۱۳۲۰ ش. شاهد احداث دبیرستان های متعددی در پایتخت و دیگر شهرها هستیم که به غیر از شیوه جدید تعلیم و تربیت، از نظر معماری نیز با مدارس قدیمی متفاوت بوده و اکثراً از سبک های معماری متداول در اروپا پیروی می نمودند (۳)، برخی از آنها را معماران بزرگی چون مارکف، جعفرخان معمارباشی، وارطان هوانسیان و پل آبکار طراحی نموده اند، که با استفاده از مطالب مندرج در نشریه های آن زمان میتوان به تاریخچه و اسامی چند نمونه از این دبیرستانها که در ذیل آمده است پی برد:

« در تمام شهرهای مهم کشور از طرف معارف، ساختمانهای جدید برای دبیرستان ها در دست اقدام و در شرف اتمام می باشد که از جمله این تأسیسات دبیرستان پهلوی همدان بود که مراسم افتتاح آن چند روز قبل معمول گردید. »
(روزنامه اطلاعات ش ۲۸۴۳ سال ۱۳۱۵) (۴)

نشریه تاریخچه ساختمانها و تعمیرات معارفی و اوقافی در این باره چنین اطلاع می دهد:

« ساختمان مذکور طبق نقشه مسیو مارکف شروع گردید؛ مساحت کل زیر بنا ۲۶۴۷ مترمربع و دارای ۲۰ اطاق و سالن وسیع میباشد ... »

در همین نشریه مراحل ساخت دبیرستانی در شهر ساری گزارش شده است:

« ساختمان این مدرسه در تاریخ ۲۰ مهر ۱۳۱۴ آغاز گردید. در بدو امر نقشه آن به وسیله مسیو مارکف ترسیم شد و توسط مسیو برزگف اجراء شد. ولی از تیر ۱۳۱۴ ه. ش. ساختمان مزبور به آقای ناصر زنگنه واگذار شد و عملیات اجرایی آن توسط معمار استاد اسماعیل کارکوف ادامه یافت ... » (۵)

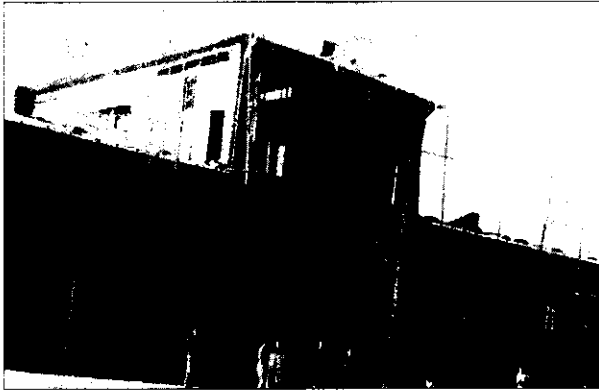
دبیرستان فیروزبهرام (۱۳۱۱)، دبیرستان انوشیروان دادگر (۱۳۱۳)، هنرستان دختران (۱۷-۱۳۱۴) و ... از جمله دبیرستانهایی هستند که با صرف هزینه دولت و با انتخاب معماران برجسته آن زمان در تهران ساخته شده اند.

بهمین ترتیب و البته با هزینه های کمتر نسبت به مدارس معروف و نمونه و با استفاده از استادکاران و معماران گمنام تعداد بسیاری دبستان و دبیرستان در تهران و دیگر شهرها ساخته شد که همگی به شیوه جدید و با پیروی از پلان برون گرا و مطابق با ضوابط وزارت فرهنگ انجام یافته بود.

مقدمه

قبل از پرداختن به دبیرستان کزازی در کرمانشاه و بجای مقدمه لازم است هر چند مختصر به روند متداول شدن مدارس مدرن در ایران اشاره ای گردد؛

اگر چه احداث مدارس به شیوه نوین در دوره قاجاریه آغاز و با انقلاب مشروطه زمینه های مساعدتری نیز در این راستا بوجود آمد (۱)، اما ساخت دبستان ها و دبیرستانها در سطح وسیع که از حمایت های همه جانبه دولت برخوردار باشد، تنها مدتی پس از به روی کار آمدن حکومت پهلوی اول متداول و جزء برنامه های مستمر دولت قرار گرفت و در این زمینه قوانین و نظامنامه هایی در خصوص تهیه اعتبارات و تشکیل مدارس

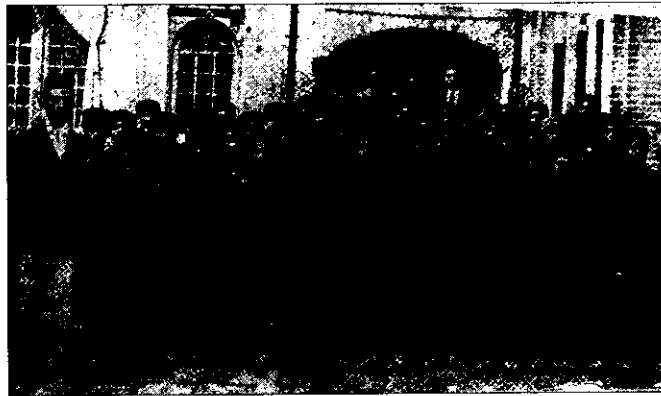
۲. دبیرستان کزازی در حال ساخت (۱۳۰۱)

کمیسیون مرکب از آقایان حسام الدوله رئیس دارائی - محمد رضا دولو (أصف الملک) کارگزار - معتمدالسلطان رئیس پست - مرحوم عبدالحسین آل آقا (قوام العلماء) - مرحوم مهدی امینی (عماد الرعایا) آقا شیخ علی - مرحوم وکیل الملک - سرهنگ عبدالرضا خان - جمال مقامع سید احمد آقا میرعبدالباقی. مهدی صباح (معمد التجار) - سید عباس بزاز - نصرت السلطان - دکتر احمد خان - مهدی فرهپور تشکیل داد و عملیات پیشین کمیسیون بنائی را در نظر گرفته، با اخذ اعانه و نمایش وجوهی تهیه کرد و با احمد آقا خان امیر لشکر (سپهد امیر احمدی) در این خصوص داخل مذاکره شد. بالاخره در آبان ۱۳۰۱ در منزل آقای امیر لشکر عده ای از محترمین دعوت شدند و پس از قرائت خطابه مفصلی راجع به بنای مدرسه هر یک از حاضرین مبلغی تقبل کردند و در نتیجه سی و چهار هزار و دویست و نود ریال وصول و مجدداً کمیسویی بنام کمیسیون بنائی تشکیل گردید.

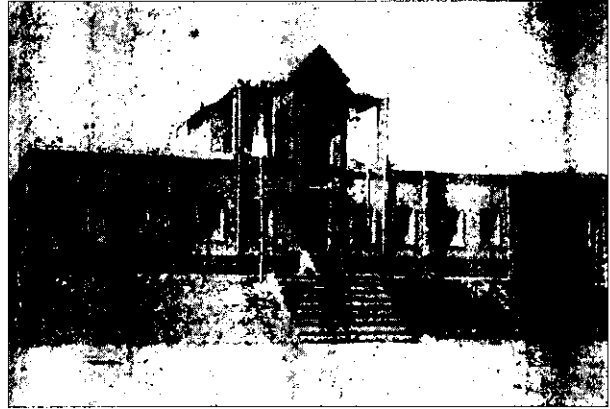
از یک طرف کمیسیون شروع به امر بنا نمود و از طرف دیگر عده ای از فرهنگ دوستان تحت نظر مرحوم کزازی با جدیت و فعالیت قابل تقدیر از نمایش و اعانه و غیره عایداتی فراهم کرده طولی نکشید که قسمت مهم بنا ساخته شد. «(۶)

مشکل تهیه اعتبار تنها مربوط به احداث دبیرستان کزازی نبوده و این امر شامل کلیه هزینه هائی می شد که می بایست هر ساله صرف نگهداری دستگاه فرهنگ و آموزش در آن عهد گردد.

بغیر از کزازی معارف خواهان دیگر نیز بطرق گوناگون با این مشکل مقابله

۳. محصلین دبیرستان احمدیه در لباس نظام (بعد از اصلاحات مرحوم کزازی)

۱. عکس قدیمی دبیرستان کزازی قبل از تغییرات و الحاقات

در مقایسه با موارد فوق الذکر دبیرستان کزازی با تمام شباهت هایش به این گونه مدارس، سرگذشتی بسیار متفاوت و دیگر گونه دارد؛ احداث آن مربوط به قبل از مدرسه سازی های دوره پهلوی است و در زمانی بنا گردید که احداث مدارس مدرن و گام برداشتن در راه فرهنگ و معارف و به ویژه پیشبرد شیوه های نوین آموزشی، مبارزه ای سخت و پیگیر را طلب می نمود؛ تا آنجا که مرحوم کزازی برای تأمین هزینه های ساخت این دبیرستان با مشکلات بی شماری مواجه شد و به منظور حل معضلات مالی تمهیداتی را به کار بست؛ از آن جمله اخذ اعانه از افراد خیر و نیز فعالیت هائی از قبیل به کار گیری هنرمندان در اجرای نمایشنامه ها و جمع آوری عایدات حاصل از آن بوده منتشر شده که شرحی از آن را در ذیل می آوریم:

((در موقع ورود شاهزاده سلیمان میرزا از هند مسئله ساختمان مجدداً تحت شور درآمد و در هشتم جمادی الثانی ۱۳۳۹ (بهمن ۱۲۹۹) آقای سلیمان میرزا و حکمران وقت و عده کثیری از رؤساء ادارات و اهالی شهر در محل فعلی مدرسه حاضر شدند و اولین کلنگ را بر زمین زدند.

برای تعقیب امر کمیسویی انتخاب شد این کمیسیون هم بواسطه کودتا و گرفتاری آقای صارم الدوله تعطیل گردید.

مرحوم کزازی از اول ورود شروع به فراهم کردن مقدمات بنای مدرسه نمود و در نهم جمادی الثانی ۱۳۴۰ قمری (۱۳۰۰ شمسی)

می نمودند ، از آن جمله مرحوم معاضدالملک بود که در این مورد به نقل قولی از سالنامه مذکور می پردازیم :

" مرحوم معاضدالملک: نخست انجمنی از معارف خواهان بنام کمیسیون معارف تشکیل داد که با کمک فکری آنان سر و صورتی بامور فرهنگی کرمانشاهان بدهد. سپس با همراهی لامبر مولیتور رئیس دارائی و گمرکات و موافقت تجار موفق گردید که عدلی پنج دینار از کالاهای رسیده توسط اداره گمرک اخذ و برای بودجه فرهنگی باده فرهنگ در آخر هر ماه تأدیه شود و اداره گمرک ۱۸ دلو (بهمن) ۱۲۹۱ شمسی عدلی یکشاهی بنام فرهنگ دریافت نمود ...

بنا به مندرجات همین سالنامه:

مرحوم معاضدالملک تا غره ربیع الاول ۱۳۳۴ قمری (دی ۱۲۹۴ شمسی) که آقای سید ابوالقاسم بهبهانی بسمت ریاست فرهنگ کرمانشاهان وارد شدند در نگهداری دبستانها و پیشرفت فرهنگ متحمل زحمات زیاد گشته بویژه برای تأمین بودجه خیلی دچار اشکال گردید و چون در اواخر ۱۲۹۳ شمسی بواسطه جنگ بین المللی و بسته شدن راه تجارت درآمد گمرکی تنزل فاحش کرد و اشکالات مزبور زیادتر شد مرحوم معاضدالملک با درآمد نمایش و اخذ اعانه و حق التولیه مسجد عماد الدوله و غیره از انحلال دبستان ها جلوگیری می کرد ...

علاوه بر صرف عایداتی این چنینی معارف خواهان بر آن شدند تا به طرق دیگری به کسب عایدات بپردازند ، از آنجمله مذاکره مرحوم سپهری با تجار داخلی است که بنا شد اداره گمرک از کالاهای رسیده به جای هر عدل یک شاهی ، عدلی صد دینار اخذ نماید که تجار این تقاضا را قبول کردند و گمرک هم طبق آن عمل نمود. و دیگر اینکه بعضی از محترمین اهالی راجع بعلاوه کردن دوابی یکشاهی بر مالیات نواقل مذاکراتی بعمل آورد- اهالی این تقاضا را حسن استقبال نمودند؛ در اوایل خرداد ۱۲۹۹ در شهر کرمانشاه و قصر شیرین و کرد و صحنه و کنگاور شروع بوصول آن گردید و بدین وسیله عایدات زیادی برای فرهنگ پیدا شد . در ضمن از بودجه فرهنگ هم در امر راه اندازی مدارس استفاده نمود .

بودجه فرهنگ:

بموجب حکم صادره از سوی وزارت فرهنگ مقرر شده بود که اداره فرهنگ کرمانشاه پنجهزار ریال بابت اثاثیه و هر ماهه دو هزار و پانصد ریال هزینه آموزشگاهها را از اداره دارائی از محل درآمد تومانی دویست دینار و خرواری یکقران مصوبه جلسه ۲۸ جمادی الاولی ۱۳۳۶ (اسفند ۱۲۹۶) هیئت وزیران دریافت نماید ولی اداره دارائی در ظرف ۲۲ ماه بواسطه اینکه این درآمد

را از مؤدیان مالیاتی وصول نکرده بود و فقط بیست هزار و نهصد و بیست ریال پرداخته بود ، بنابراین واسطه از همان روزهای اول اداره فرهنگ دچار زحمت گردید و مکرراً از وزارت متبوع در این خصوص کسب تکلیف نموده و مساعدت می طلبید که متأسفانه این تلاشها مثمر ثمر واقع نگردید و زمانی هم موفق به وصول درآمدهای حاصله از عایدات فوق الذکر شدنده که اداره فرهنگ طلب کاران زیادی داشت و با افزایش هزینه های روزافزون آموزشگاه با داشتن این عایدات نیز قادر به پرداخت بدهی های سابق خود نبوده و با کسر بودجه مواجه بودند .

در واقع هزینه های آنها بیش از صد و شصت هزار ریال بود ، و این در حالی بود که کلیه درآمدهای فرهنگی از گمرک و دارائی و نواقل و اعانات و غیره فقط بالغ بر یکصد و سی هزار ریال بود ، بنابراین، این اداره مبلغی در حدود سی هزار ریال کسر بودجه داشت و اداره فرهنگ همواره از سوی طلبکاران مورد مزاحمت قرار می گرفت . به همین دلیل مرحوم سپهری برای تصفیه این امر در آبان ۱۲۹۹ عازم طهران گردید و کفالت اداره فرهنگ را به آقای تقی رهبر واگذار کرد. " (۷)

۴- سردر دبیرستان کزازای (قبل از تخریب)

فائق آمدن بر مشکلات مالی، با تمام اهمیتی که داشت در واقع یکی از موانع کوچک بر سر راه معارف خواهان بشمار می آمد و گرفتاری بزرگتر مقابله با مرتجعین و دشمنان علم و فرهنگ و ایده های واپسگرایانه آنها بود که مرحوم کزازی عاقبت الامر جان بر سر آن کار نهاد. کزازی در راه پر فراز و نشیب آزادیخواهی و فرهنگ دوستی از هیچ کوششی دریغ

۵. نمای دبیرستان کزازی (ساختمان اصلی)

افتخاراً عهده دار و یکصد و پنجاه تومان در هر برج از بودجه بلدیة برای این مدرسه تخصیص داده شد. ۸

همانطور که گفته شد احداث مدارس دخترانه و دیگر اهداف ترقی خواهانه کزازی موجبات برانگیختن خشم افراد و گروههای متعصب را فراهم آور تا آنجا که اندیشه از میان برداشتن این عنصر پیشرو را نمودند.

مرحوم سید محمد غیرت در

ضمن معرفی مختصر کزازی در این باره چنین آورده است :

« آن مرحوم تحصیلات خود را در کرمانشاه به پایان رسانیده

از بدو جوانی جزء احرار و

آزادیخواهان و از پیشقدمان

پرحرارت و مؤثر حزب

دموکرات بوده در دوره دوم

و سوم تقنینیه از طرف اهالی

کرمانشاه به نمایندگی مجلس

شورای ملی انتخاب شد

چنانکه می دانم دوره سوم

مجلس شورای ملی بعلت

جنگ بین المللی و تهاجم

خارجیان منتهی به مسئله

مهاجرت شد و آن مرحوم

در صف آزادیخواهان به

کرمانشاه و بغداد و اسلامبول و برلن مهاجرت و چند سال

در اسلامبول و برلن ساکن بود. بعد از رفع مشکلات جنگ و

اغتشاش های سیاسی که کشور ایران هم بحرانشا و پریشانیها را

پشت سر می گذاشت به طرف وطن عزیمت و در تهران با اینکه

دولت وقت او را به کارهای بزرگ تر دعوت کرد خود داوطلب

ریاست فرهنگ کرمانشاه شد تا با تجربیاتی که از دنیای متمدن

اندوخته از راه مثبت و مستقیم بهترین خدمت را به ابناء وطن

بنماید و آمال ملی خود را به منصفه اجراء در آورد (بهمن ۱۳۰۰)

لدی الورود به کارهای اساسی برای پیشرفت فرهنگ کرمانشاه

دست زد و شالوده بنای معارف صحیحی را ریخت. دبیرستان

بزرگی را بنا نهاد و مدرسه دوشیزگان را با وجود مشکلات روز

تأسیس و خدمات بسیاری در بهبود وضع فرهنگی کرمانشاه

نورزید و تمام عمر گرانبها را در این راه صرف کرد. وی از

مشروطه خواهان بنام بود که جدیت فراوان در ترویج علوم

جدید و شیوه های آموزشی

مدرن نمود، خصوصاً معتقد

بود که امکانات تحصیل

برای زنان هم باید مهیا گردد

و این بخش از جامعه که

بیشتر مورد محرومیت واقع

شده بود، و در جهل بسر

می برد، نیز از موهبت سواد،

دانش و دانستن بهره مند

گردد. مرحوم سید حسین

سلطانی در باره کوششهای

کزازی در امر تأسیس

مدارس دخترانه چنین می

نگارد :

تحصیلات نسوان منحصر بچند مکتب خانه زنانه بوده و در

مدارس امریکائی و آلیانس هم عده ای از محصلات ملل متنوعه

و معدودی از مسلمات تحصیل مینمودند برای تحصیلات نسوان

مدرسه مستقلی وجود نداشت.

مرحوم کزازی از اول ورود این مسئله مهمه را نصب العین

نموده با وجود مخالفت های شدید با کمکهای مادی و معنوی

شاهزاده عضدالسلطان حکمران وقت و معاضدت آقای احمد آقا

خان امیر لشکر در شنبه دوم برج ثور ۱۳۰۱ مدرسه دوشیزگان

عضدییه را تأسیس نمود.

در اول افتتاح هما خانم معتمد بمدیریت منصوب گردید و

دروس آن مدرسه را دو نفر از دخترهای شاهزاده عضد السلطان

۶. نمای دبیرستان کزازی (ساختمان اصلی)

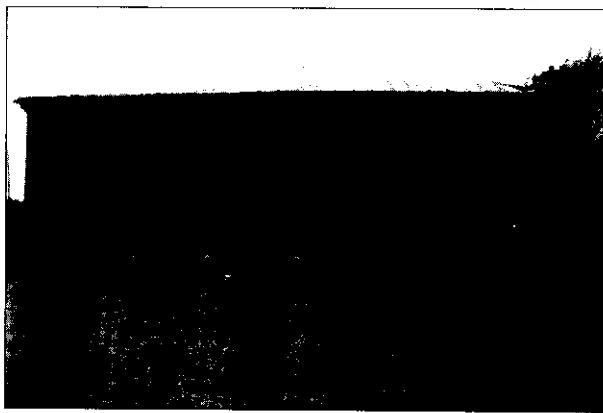
۸. دبیرستان کزازی (ساختمان اصلی - ضلع غربی)

پژوهشگران متأخر نیز واقعه مذکور را از دیدگاه های متفاوت مورد بررسی قرار داده اند؛ در اینجا به ذکر تحقیقات آقای محمد علی سلطانی بسنده می کنیم، باید دانست که تحقیقات این نویسنده ارجمند دقیق ترین و جامع ترین پژوهش در مورد ترور کزازی است که نگارنده تا کنون بدست آورده است، این متن را عیناً و بدون تغییرات در اینجا می آوریم:

« شهادت آقا سید حسین کزازی:

آقا سید حسین کزازی از آزادیخواهان بنام مشروطیت و از بنیانگذاران معارف نوین کرمانشاهان که چند دوره نمایندگی مجلس شورای ملی از سوی طرفداران حزب دموکرات آن زمان و نیز سفر مهاجرت در جنگ جهانی اول و اقامتی نسبتاً طولانی در برلن و مصاحبت با علامه قزوینی و تقی زاده و ... بیش از پیش به شهرت او افزود؛ در بازگشت به ایران؛ با توجه به پیشنهاد های فراوان از سوی دولتمردان برای احراز معاونت وزارت و حکمرانی، ریاست معارف کرمانشاه را برای انجام خدمات فرهنگی به همشهریان خود انتخاب و در این راه کوششی به سزا کرده و در واقع فرهنگ کرمانشاهان را زنده نمود.

(جغرافیای تاریخی و تاریخ مفصل کرمانشاهان ص ۳۰۳-۳۱۱)

۱۰. دبیرستان کزازی - سالن اجتماعات

۷. دبیرستان کزازی (سر در ساختمان اصلی - کاشی با تصویر امیر لشکر غرب)

کرد متأسفانه دست سوابق سیاسی از آستین تعصبات عامیانه او را در شب (۱۴ خرداد ۱۳۰۲) مضروب و مقتول و قلب معارف خواهان و آزادی پروران ایران را داغدار کرد. (۹)

این واقعه موجب تأثر بسیاری از فرهنگ دوستان شده، هر یک به طریقی ابراز تحسر نموده، گاه با نطق و متینگ و چاپ مقاله در روزنامه ها به این عمل زشت اعتراض نموده و گاه عکس العمل این تحسر را در قطعه شعری ابراز می داشتند:

هر دم بدهان ز حیرت آرم انگشت

زانرو که شکسته شد معارف را پشت

ای سید محترم که کشتند تو را

هر کس که تو را کشت معارف را کشت

(غیرت کرمانشاهی) (۱۰)

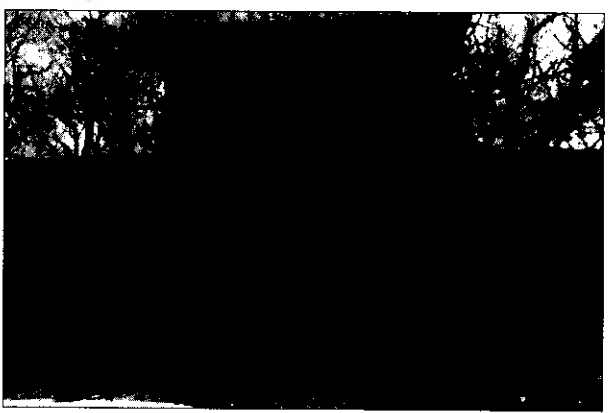
در وطن خواهی و آزادی و ایران پروری

چندگونی ملک دیگر چون خیابانی نداشت

در خیابانی نظر کردی به کزازی نگر

تا نگوئی کان شهید نامور ثانی نداشت

(میرزا نصرالله جام جم شیرازی) (۱۱)

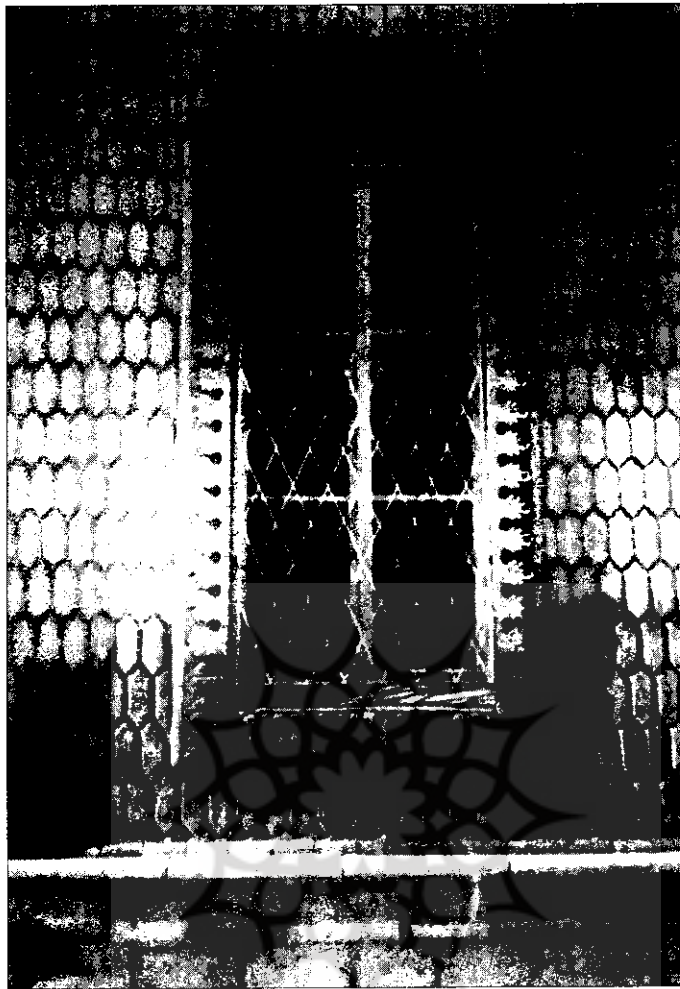
۹. دبیرستان کزازی - ساختمان اصلی - ضلع جنوبی (پشت ساختمان)

چنانکه فرهنگ و معارف این شهر با نام سید حسین کزازی

پیوندی ناگسستنی یافت. تلاش مدام کزازی در احیای معارف و بیداری افشار مختلف جامعه و استقبال اهالی از خدمات ایشان که موجب مرتبه و مقامی شایسته و مردمی برای او شده بود، سبب گردید تا بهر نحو سردمداران حزب مقابل دمکرات او را از سر راه بردارند. که علامه قزوینی در یادداشت‌های خود در این باره می‌نویسد:

(باری مرحوم کزازی در حدود هزار و سیصد و سی و نه قمری در زد و خورد حزبی در کرمانشاه کشته شد: رحمه الله علیه واسعه)

(محمد قزوینی، یادداشت‌ها، ج ۱ ص ۱۷۱)

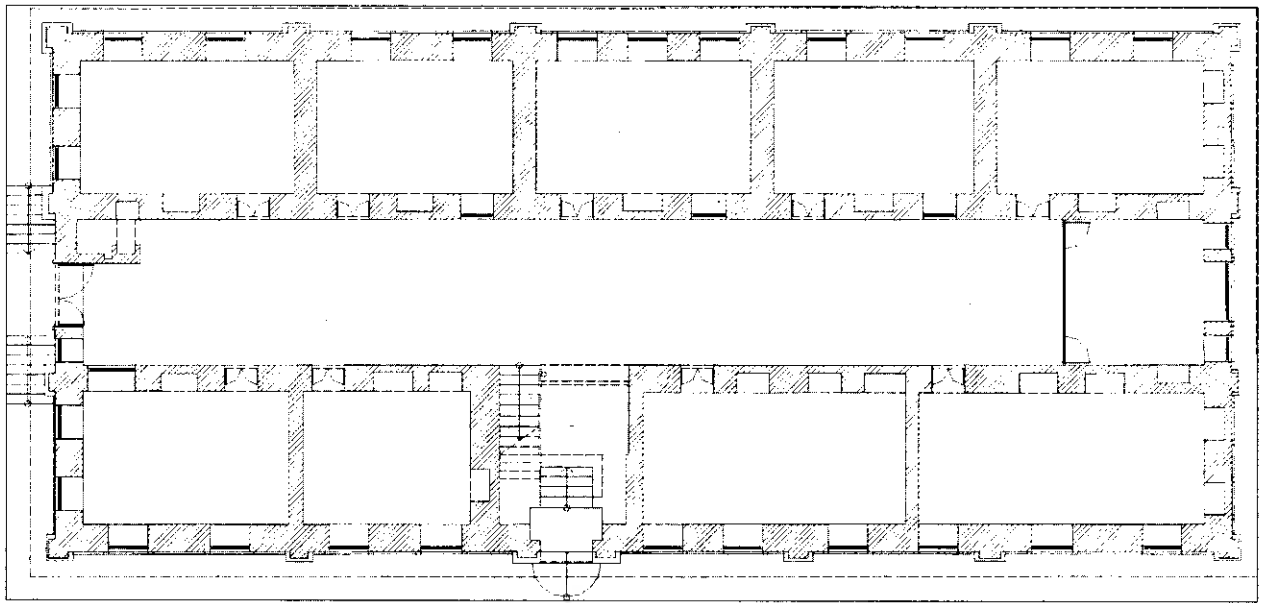
۱۱ دیوان کزازی سالن اجتماعات - اجودات حرکتی

یادداشت‌ها، ج ۱ ص ۱۷۱) برای اجرای این نقشه راهی جز توسل به احمد آقا خان امیر لشکر غرب (امیر احمدی) نداشتند. او

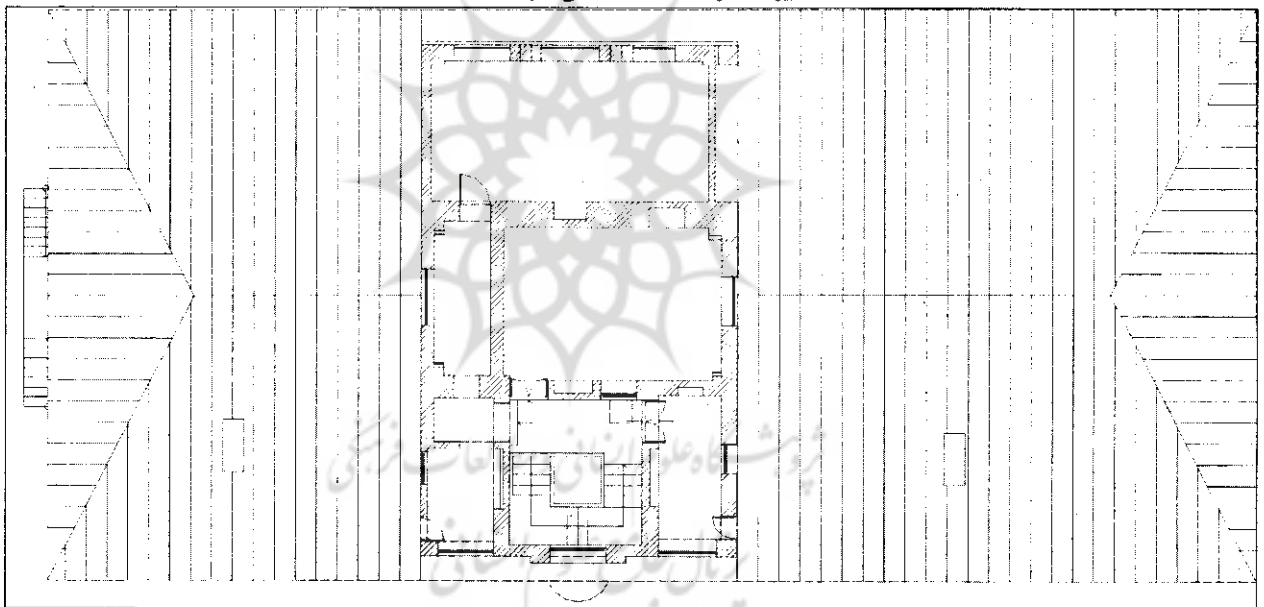
نیز که در مقابل زر و مال به هر جنایتی دست می‌زد، تطمیع شده، با نقشه قبلی دو تن از نظامیان را مأمور انجام این امر می‌نماید. (بختیار نام) و (الف) از مریدان اشرف الواعظین، [اشرف الواعظین پس از نهضت مشروطیت از طرفداران اعتدالی‌ها شد و شدیداً با شهید کزازی دشمنی می‌ورزید انتخاب بی‌تأثیر نبود] - انتخاب شدند، مأمورین مذکور در پی اجرای اهداف شوم خود (قهرمان) گماشته منزل (حاج سید حسین کربلانی) را انتخاب کردند. قهرمان مردی ساده لوح و شدیداً در مسائل مذهبی متعصب بود و آرزوی مجاورت در عتبات را داشت؛ مأمورین قهرمان را با وعده و وعیدهایی مطابق با آرزویش فریب دادند که: ترا با همکاری حکمران و امیر لشکر در عتبات مجاور کرده و مرگ کزازی وسیله اجر اخروی برای تو خواهد شد، زیرا کزازی در نظر دارد؛ مدارس نسوان را توسعه داده و موجب بدعت بیش از حد شود؛ پس در شب دوشنبه چهاردهم خرداد ۱۳۰۲ (۱۸ شوال ۱۳۴۱) وسیله ای فراهم کرده و برای اصلاح

بین خانواده ای، شادروان سید حسین کزازی را مجبور به خروج از منزل می‌نماید. در پیچ کوچه ی امام جمعه [پشت بانک ملی مرکزی] در حالیکه آقای (غلامحسین معارفی) از نزدیکان مرحوم کزازی چراغ به دست از جلو حرکت می‌کرد و آقا سید حسین کزازی با مراجع در حال گفتگو بود؛ صدای گلوله شنیده می‌شود؛ محرکین که به همراه (قهرمان) بودند؛ او را از کمینگاه بیرون انداخته که نظر مردم را به او جلب نمایند؛ بیچاره فریب خورده در حین فرار وسیله غلامعلی خان تحویلدار (فرسیو) داماد مستعان الدوله، شناسایی می‌شود؛ که به منزل حائری کربلانی در کوچه (سید حسین حائری) در راستای بازار علافخانه، نزدیک مسجد حاج دلالباشی - وارد

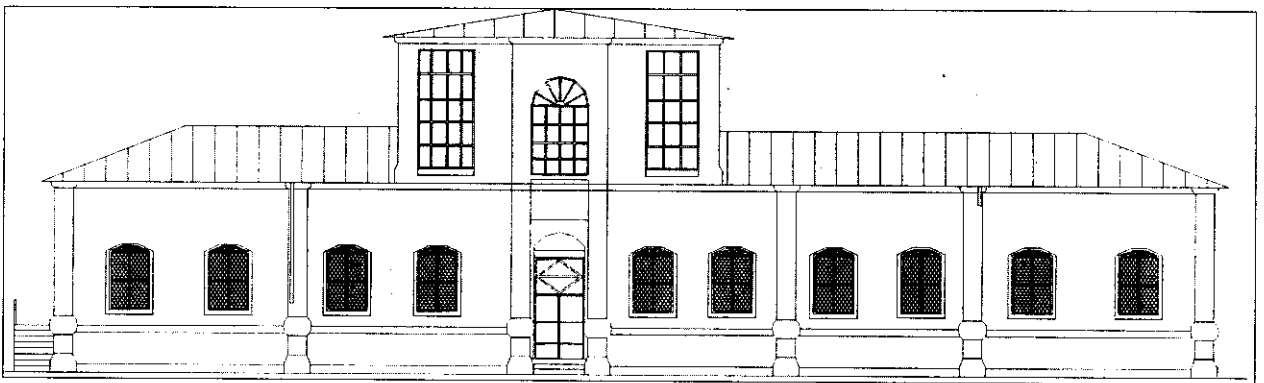
می‌شود. (مصاحبه با شادروان آقا سید محمود کزازی، زمستان ۶۶) رکن الدین خان مختاری رئیس تشکیلات نظمیۀ کرمانشاه که از انجام مأموریت مطلع می‌شود، ستوان دولتشاهی (پاسبان) رئیس کلاتتری را مأمور دستگیری (قهرمان) می‌نماید او را دستگیر کرده، محبوس می‌سازند. نظامیان! و اهالی شهر با تجلیل و احتراماتی که نظیر آن تا (۱۳۰۲) در کرمانشاه دیده نشده در تشییع جنازه آن مرحوم حاضر و چند روز متوالیاً مجلس ترحیم در مسجد عماد الدوله و مدارس انعقاد یافت. قهرمان، قاتل مرحوم کزازی بعد از محاکمه در صبح ۱۸ خرداد به دار مجازات آویخته شد و قربانی ساده لوحی خود و ترفند حکومت نظامی آن روز شد. تلگراف واصله از طرف نخست وزیر وقت: اداره معارف واقعه قتل مرحوم کزازی موجب نهایت تأسف گردید. از طرف اینجانب به بازماندگان آن مرحوم تعزیت و تسلیت اظهار بدارید.

۱. دبیرستان کزازی - ساختمان اصلی - (پلان همکف)

۲. دبیرستان کزازی - ساختمان اصلی - (طبقه اول)

۳. دبیرستان کزازی - ساختمان اصلی - (نمای شمالی)

برای دستگیری محرکین و قاتل اوامر مؤکد به حکومت صادر شد. معلوم ننماید؛ بازماندگان آن مرحوم اناثاً، ذکوراً چند نفر و در چه سن هستند و وضع آنها از چه قرار است. شانزدهم جوزا نمره ۲۰۷۷ (ریاست الوزراء)

و نیز در آخر، تلگرافی دیگر که در ششم سرطان (تیر) به نمره ۲۲۰۱ از طرف نخست وزیری واصل گردیده، مرقوم شده بود: «آسایش ورثه مرحوم کزازی در نظر گرفته شده است. چون در غیاب مجلس اقدامی نمی توان کرد؛ لایحه برای مجلس پنجم تهیه می شود.»

شادروان سید عبدالحسین سلطانی در حاشیه تلگراف می افزاید: در موضوع ورثه مرحوم کزازی تا کنون (۱۳۰۵) اقدامی نشده است. [بعدها هم اقدامی نشد] امیر احمدی در شب واقعه شهادت کزازی در خارج شهر کرمانشاه در ضیافت بسر می برد. سپس کمیسیون معارف را هیئت مختلط نظامیان به عهده گرفتند. (سید عبدالحسین سلطانی، تاریخچه معارف. محمد علی سلطانی، جغرافیای تاریخی و تاریخ مفصل کرمانشاهان، ج اول ص ۳۱۰-۳۱۱)

بیانیه امیر لشکر غرب درباره شهادت آقا سید حسین کزازی: (اوضاع شهری عموماً و پیشامد اخیر خصوصاً مرا و ادار می نماید که یک مرتبه دیگر مطالبی را به اهالی کرمانشاهان گوشزد نموده و توجهات عامه را مدلول بیانیه ذیل جلب نمایم:

لازم نمی دانم شرح اقدامات و عملیات این مدت لشکر خود را به معرض افکار گذاشته و خدماتی که لشکر من به عون الله تعالی در تحت توجهات بندگان حضرت اشرف وزیر جنگ و فرمانده کل قشون دامت عظمه به انجام آن موفق گردیده توضیح دهم. همان قسمی که برای کندن ریشه اشرا و قطاع الطریقانی که

در خارج مشغول نهب و غارت اموال و تعدی به نوامیس مردم بودند، قیام نمود و یکایک آنها را به کیفی اعمال خود رسانیده، ریشه فاسدشان را قطع نموده ام؛ با همان عقیده و عزم راسخ به عموم اطمینان می دهم، که اشرا شهر نشین و دزدان اجتماعی را نیز تعقیب نموده و همان معامله را که با راهزنان غرب نمودم؛ در حق آنان نیز معمول دارم.

اینک برای شروع به این نیت (قهرمان) نام قاتل آقا سید حسین کزازی را امر به اعدام نموده و این نکته را نیز ناگفته نمی گذارم که تصور ننماید در این نوع پیشامدهای سوء به اعدام قاتلین صوری قناعت نموده بلکه وعده می دهم؛ قاتلین معنوی را نیز با نهایت شدت تعقیب کرده و تسلیم مجازات نمایم. من قطع ید و کندن ریشه اینگونه دزدان و اشرا شهر نشین را به مراتب از قلع و قمع امثال رشید کردستانی یا علیمردان خان لرستانی و سایر حرامیان دشت نشین لازم تر دانسته و به نام حفظ امنیت عامه برای نابود نمودن آنها تا آخرین لحظه از هیچگونه اهتمامی خودداری نخواهم نمود.

خاتماً در تعقیب اعلانات سابق راجع به حمل اسلحه متذکر می شوم، که چنانچه از تاریخ نشر بیانیه اسلحه « خصوصاً سلاح کوچک » بدون جواز نزد هر کس یافت شود؛ علاوه بر ضبط و جریمه معمولی امر بر اجرای مجازات سخت نظامی در حق او خواهم داد.

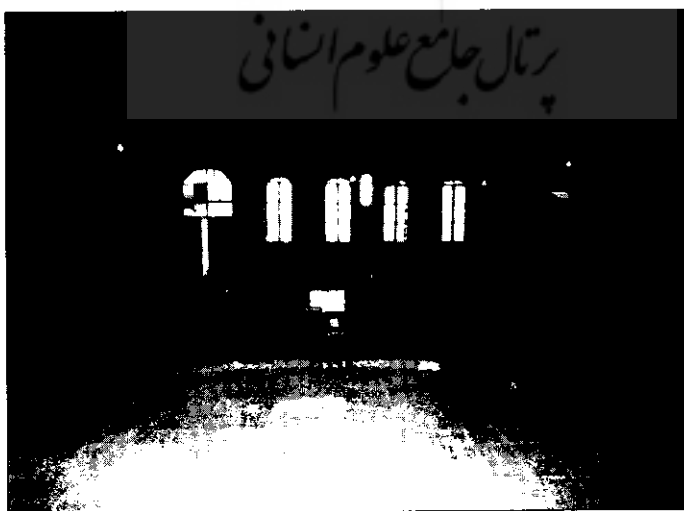
به اداره قشونی و نظمی اجازه داده ام؛ اشخاصی را که طرف سوءظن پلیس باشند کاملاً تفتیش نموده و عمل نمایندگان بر خلاف بیانیه را بدون رعایت تابعیت و شخصیت به محبس هدایت نمایند ...)

فرمانده لشکر غرب (احمد)

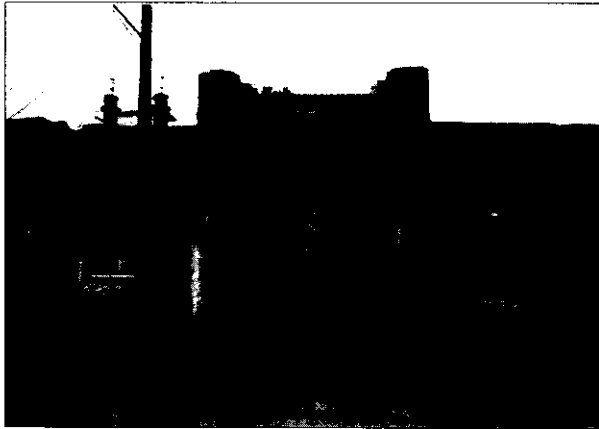
روزنامه بیستون چاپ کرمانشاه در آن تاریخ می نویسد: (خطابه های مفصل از طرف مدارس قرائت و دستجات اطفال با چشم گریان دسته های گل نثار مرقد شهید سعید مرحوم کزازی نموده، عموماً قرین تأسف و الم بودند....

صبح روز جمعه اول آفتاب بر حسب امر امیر لشکر،

موزیک و عده ای از نظامیان با انتظام کامل به میدان توپخانه آمده در اطراف میدان صف کشیده قهرمان نام نوکر سید حسین کربلانی را پای دار آوردند قبلاً یکی از صاحب منصبان ارشد «ارد» نظامی را قرائت و نطق مفصلی دائر بر مجازات و قلع و قمع اشرا ایراد داشته، قهرمان

۱۲. دبیرستان کزازی (سالن اجتماعات - دید داخلی)

۱۴. دبیرستان کزازی - سردر اصلی بعد از تخریب

نظرات فرقه دموکرات در کرمانشاه، گویای مایه است که:
تو خود حدیث مفصل بخوان از این مجمل. «(۱۲)»

× × ×

دبیرستان کزازی در چنین زمانه ای وبا این چنین مشقاتی ساخته شد؛ این مدرسه اگر چه عناوین متعددی نظیر "اولین دبیرستان" و اولین های دیگر را بخود اختصاص داده است، اما بیش از هر چیز دیگر می توان آنرا نماد مبارزه و مقاومت در برابر جهل و تعصب دانست. خوشبختانه این بنا همچنان استوار و پابرجاست.

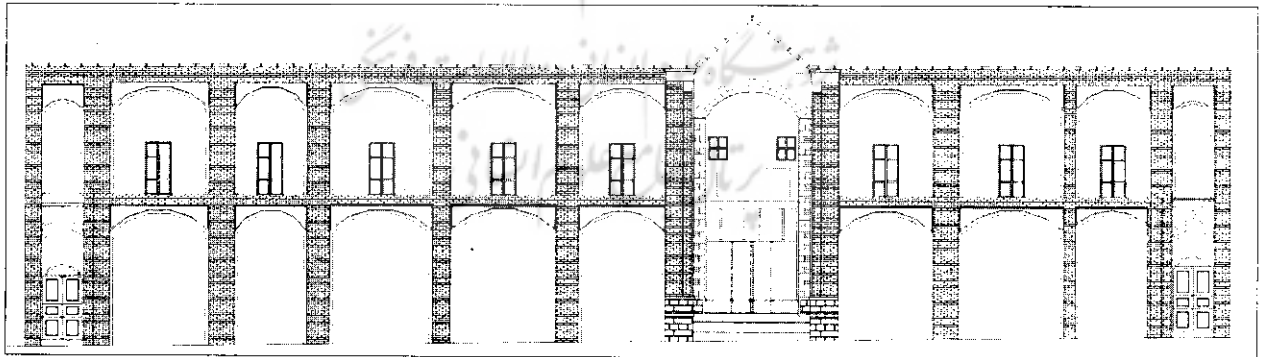
معماری بنای اصلی:

زمینی که ساختمان دبیرستان در آن بنا گردیده است در ابتدا

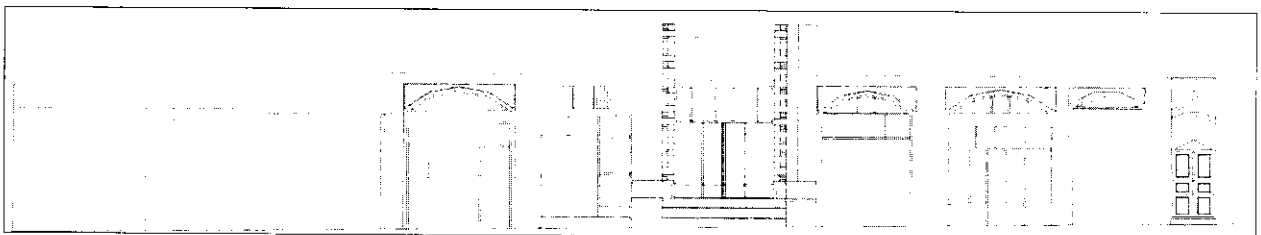

۱۳. دبیرستان کزازی - ساختمان اصلی و سالن اجتماعات

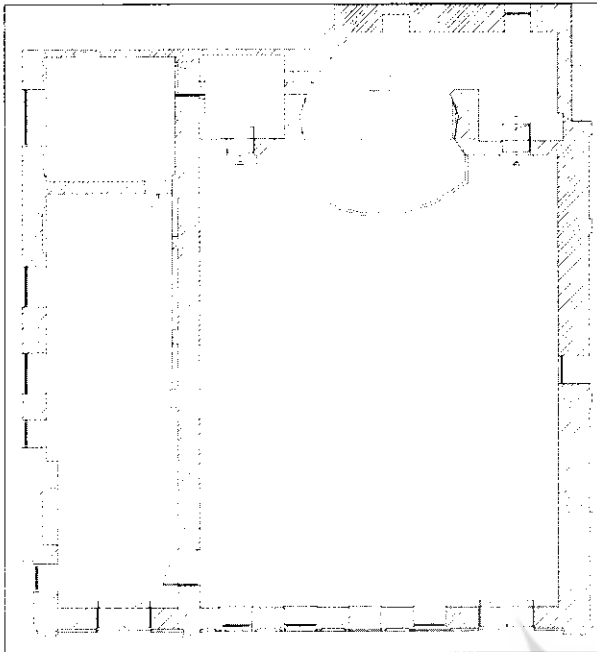
را مصلوب نموده، موزیک مترنم گردید. تا ساعت چهار از دسته جسد ضارب به دار آویخته و اهالی به تماشا آمده، مصلوب و محرک قتل کزازی را نفرین می کردند. ما از طرف عموم از آزادیخواهان و علاقه مندان به معارف و آسایش عامه تشکرات صمیمانه خدمت آقایان حکمران معظم و امیر لشکر محبوب غرب تقدیم و امیدواریم همانطوریکه برای تشفی قلوب جریحه دار آزادیخواهان و معارف پروران قاتل صوری را امر به اعدام فرمودند قاتلین معنوی را هم به دست مجازات و کیفر سپرده ... (ابراهیم خواجه نوری، بازیگران عصر طلایی، (امیر احمدی)، ص ۱۲۹، به نقل از روزنامه بیستون شماره ۳۵۶، مورخه ۲۱ جوزا، ۱۳۰۲، هجدهم جوزا ۱۳۰۲) که آخرین جمله آمده از گزارش روزنامه بیستون بیانگر

۱۰. دبیرستان کزازی - ساختمان شمالی و سردر ورودی (قبل از تخریب)

۱۱. دبیرستان کزازی - ساختمان شمالی و سردر ورودی (پس از تخریب)

۱۲. دبیرستان کزازی - ساختمان سالن اجتماعات - (پلان)

..... (۱۴).

ساختمان در عین حال ساده و از تزئینات بسیار کمی برخوردار است؛ حتی از قرینه سازی نیز پرهیز شده است؛ قرار نداشتن ورودی اصلی در وسط ساختمان، تأکیدی بر این مسئله است.

بنظر می رسد که بیشتر " کاربردی " بودن بنا مد نظر بوده است (نقشه ۳).

پلان بنا مستطیلی است به ابعاد ۳۶×۱۶ متر؛ راهروئی به عرض $\frac{۴}{۵}$ متر و به درازای تمام ساختمان یعنی ۳۶ متر، در وسط بنا قرار گرفته و کلاس های درس در طرفین این راهرو واقع شده اند؛ عرض کلاس ها $\frac{۴}{۱۰}$ متر و طول آنها از $\frac{۵}{۱۰}$ تا $\frac{۸}{۷۴}$ متر متغیر است. ارتفاع مفید از کف تا سقف $\frac{۳}{۸}$ متر می باشد. نورگیری کلاس ها از پنجره هائی که به حیاط باز می گردند تأمین شده است و هر کلاس به نسبت از ۲ تا ۳ پنجره را دارا می باشد.

در جبهه جنوبی ساختمان پنج کلاس و در جبهه شمالی که نمای اصلی بنا را تشکیل می دهد چهار کلاس قرار دارد؛ ورودی اصلی و راه پله به طبقه فوقانی نیز در قسمت شمالی واقع است (نقشه ۱).

ورودی دیگری در ضلع شرقی بنا قرار دارد که از طریق هشت پله با اختلاف ارتفاع $\frac{۱}{۷۰}$ متر از سطح حیاط دسترسی به راهرو را میسر می سازد.

طبقه فوقانی تشکیل یافته است از راه پله ها، اطاق مدیر و

مساحتی در حدود ۹۰۰۰ متر مربع را در برمی گرفته که هم اکنون این مساحت به نصف تقلیل یافته است، زیرا در دهه ۳۰ بخشی از ضلع شمالی حیاط وسیع آنرا جدا نموده و دبیرستان دیگری در آن احداث نموده اند. قسمتی از ضلع شرقی حیاط نیز در سالهای پس از انقلاب ضمیمه مسجد جامع که در جنب آن بود گردیده است. (۱۳)

ساختمان اصلی دبیرستان با پلانی برون گرا در قسمت جنوبی زمین قرار گرفته و تأثیر معماری اروپائی در آن مشهود و بقولی بیشتر یادآور معماری " روس " است که در آن عهد نفوذی در ایران داشته است.

قسمت جنوب زمین که ساختمان بر آن احداث گردیده است، به اندازه ۲ متر از بخش شمالی آن مرتفع تر بوده و به همین ترتیب قسمت شمالی زمین نیز نسبت به خیابان تقریباً به اندازه ۲ متر اختلاف سطح دارد.

احداث ساختمان بر بلندائی قریب چهار متر البته شکوه خاصی به بنا میداده است؛ متأسفانه در دهه ۳۰ همانطور که گفته شد با حذف و جدا نمودن قطعه ای از شمال عرصه دبیرستان برای احداث دبیرستانی دیگر بخش وسیعی از حیاط آن از دست رفته است؛ به نحوی که هم اکنون راه دسترسی به دبیرستان کزازی از طریق معبری طولانی میسر می باشد که این امر باعث گردیده است تا حد زیادی حالت اولیه آن از بین رفته، و اهمیت و شکوهی که از این طریق به بنا داده شده بود، زائل گردد.

باید در نظر داشت که ساختن بنا در قسمت پست تر زمین، از نظر حمل مصالح و رفت و آمد البته آسان تر بوده است؛ بنابراین به احتمال زیاد عمد و قصدی در ساختن دبیرستان بر چنین ارتفاعی بوده است؛ تا بتوان اهمیت و درجه رفیع دانش را بنمایاند.

واقعیت امر نیز آنستکه، دبیرستان از همان آغاز به عنوان یک مجمع علمی - فرهنگی مهم در کرمانشاه و بلکه در غرب ایران مطرح گردیده است؛ جایگاه رفیع دبیرستان کزازی را هنوز می توان در اذهان محصلین قدیمی و معمرین این شهر جستجو کرد.

به پیش رفعت ایوان او فلک پست است

فلک به نزد کمین بنده ایش چاکر شد

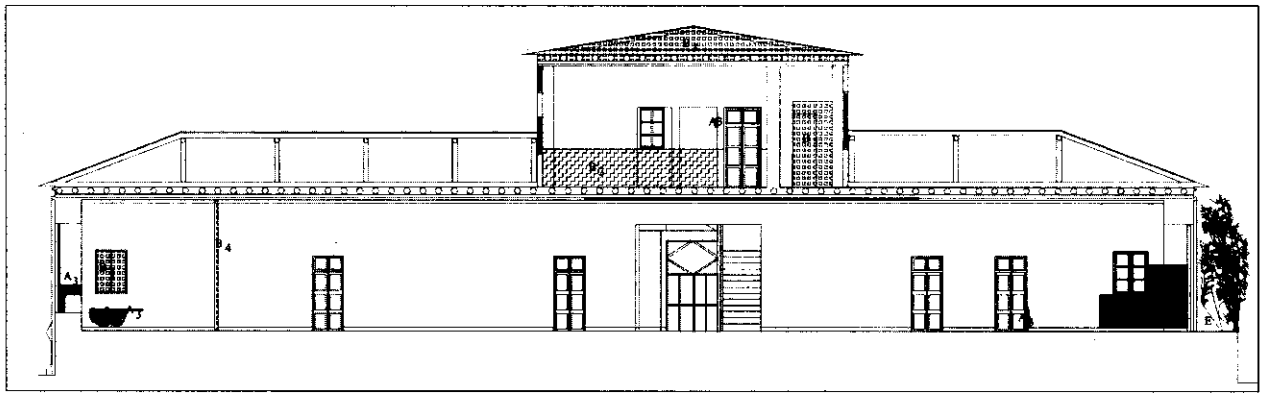
به صحن وی نگراز دانشش منقش بین

رواق او به کمال و ادب مصور شد

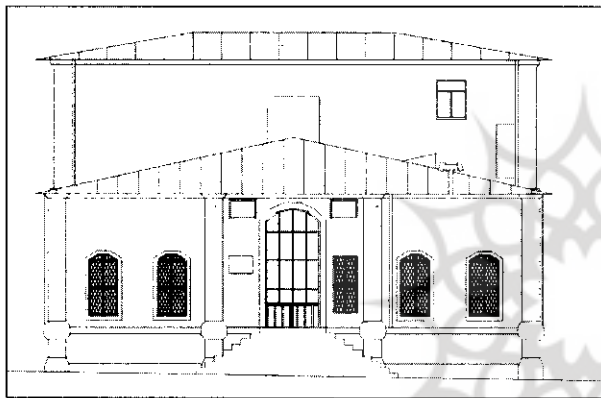
دماغ عقل از این جایگه منور گشت

مشام روح ز انفاس وی معطر شد

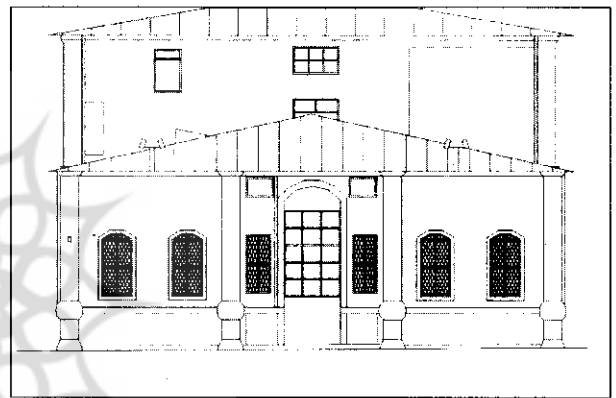
.....

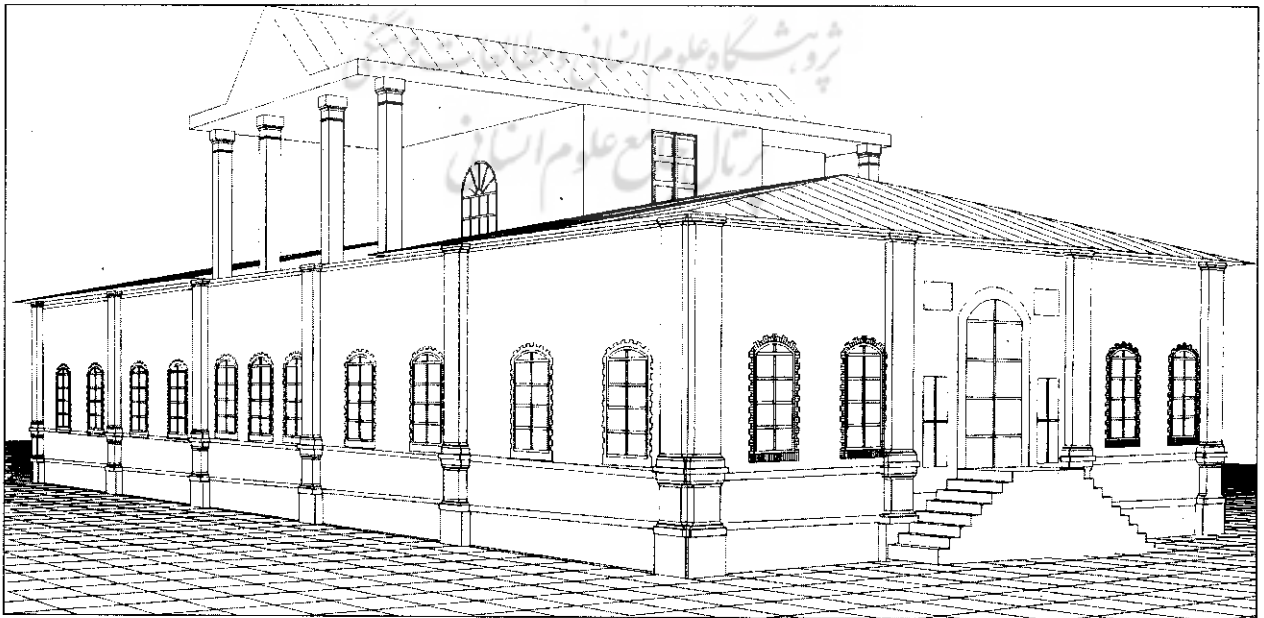
۴. دبیرستان کزازی - ساختمان اصلی - (برش طولی)

۶. دبیرستان کزازی - ساختمان اصلی - (نمای شرقی)

۵. دبیرستان کزازی - ساختمان اصلی - (نمای غربی)

۷. دبیرستان کزازی - ساختمان اصلی - (پرسپکتیو)

یک انباری کوچک که احتمالاً به عنوان بایگانی مورد استفاده قرار می گرفته است. اطاق مدیر و بایگانی در وسط پلان واقع گردیده و دو مهتابی در طرفین آنها (جبهه های شمالی و جنوبی) طراحی شده است؛ مساحت این طبقه با احتساب مهتابی ها ۱۵۵ متر مربع است.

راه پله به نحو جالبی در وسط مهتابی ضلع شمالی جای داده شده و مهتابی را به دو قسمت مجزا تقسیم نموده است که نهایت سلیقه و مهارت طراح را می رساند. در طرف دیگر (ضلع جنوبی) مهتابی بصورت کامل در جلو اطاق مدیر و بایگانی واقع گردیده است. این دو مهتابی با ستونهای چهارگوش جاذبه خاصی به نمای بنا داده است، در دوره های اخیر مهتابی ها را با ایجاد چند دیوار در فاصله ستونها به صورت فضائی بسته در آورده اند. که امید است در طرح مرمت و احیاء با حذف دیوارهای الحاقی، بنا به حالت اولیه بازگردد (نقشه ۲).

طبقه فوقانی اگر چه نسبت به طبقه همکف مساحت بسیار

کوچکی دارد، اما در فرم معماری و نمای اصلی بنا بسیار تأثیر گذار است. عمده مصالح بکار رفته در بنا را آجر با ملات گل آهک تشکیل داده است. در نمای بیرونی، پنجره ها با قاب های آجری تزئین یافته اند؛ جرزهایی به فواصل معین در نمای بیرونی نیز از جمله تزئینات آجری محسوب می شوند. پوشش بام بصورت شیروانی است که بر خرپاهای چوبی قرار گرفته است. این بنا از جمله ابنیه ای است که در آن زمان بر اساس طراحی و نقشه ساخته شده است. (۱۵)

برای دانستن نام طراح، به اداره آموزش و پرورش استان کرمانشاه

مراجعه شد و با استفاده از همکاری صمیمانه متصدیان این اداره پرونده و سوابق دبیرستان کزازی مورد بررسی قرار گرفت؛ متأسفانه نشانی از طراح و یا مهندس ساختمان دبیرستان بدست نیامد. (۱۶)

البته دبیرستان کزازی به همین ساختمان محدود نمی گردد و در واقع این مدرسه مجموعه ای است که دو بنای با ارزش دیگر را هم در بر می گیرد. در اینجا به هر یک از این ابنیه که در زمان های مختلف و نیز با شرایطی متفاوت از یکدیگر ساخته شده اند، به طور جداگانه می پردازیم، این دو بنا به ترتیب عبارتند:

۱. ساختمان ورودی و سردر

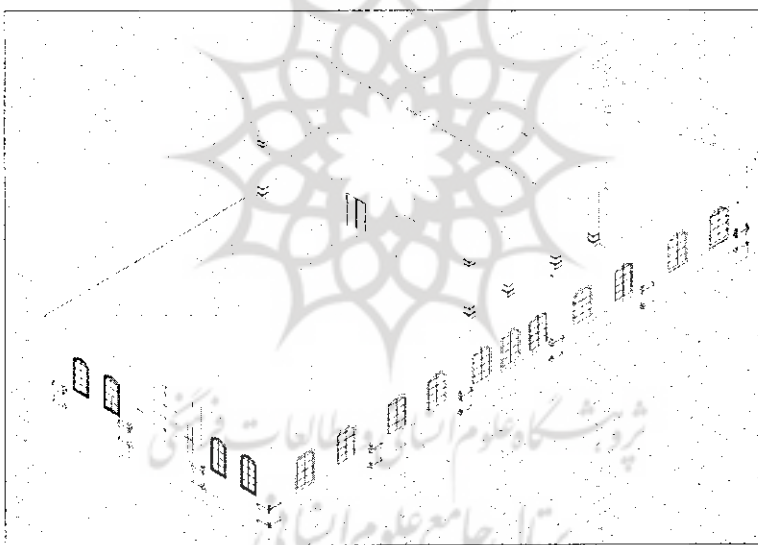
۲. سالن اجتماعات و سن نمایش

ساختمان ورودی و سردر دبیرستان:

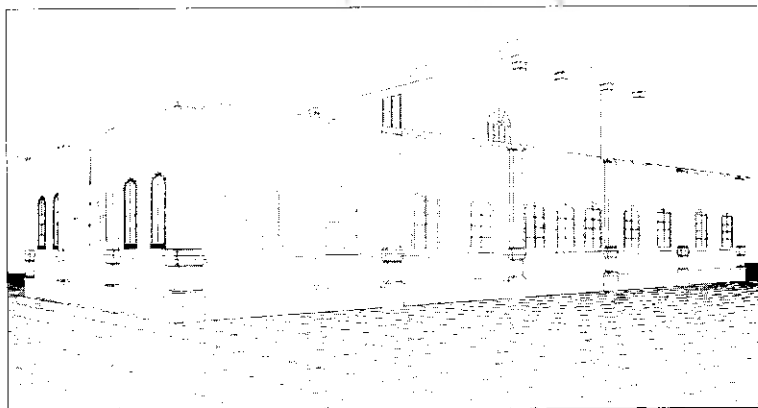
اگر چه با کوشش بی دریغ مرحوم کزازی ساختمان اصلی دبیرستان اتمام یافت و به بهره برداری رسید، اما با قتل وی ادامه ساخت و گسترش دبیرستان برای مدتی متوقف گردید تا آنکه در دوره ریاست

مرحوم عبدالحسین سلطانی در حدود سال ۱۳۰۵ ساختمان ورودی و سردر دبیرستان از طریق واگذاری به بخش خصوصی احداث گردید. (۱۷)

ساختمانی در ضلع شمالی عرصه دبیرستان به مساحت ۳۱۴ متر در دو طبقه احداث گردیده است؛ متأسفانه طبقه فوقانی بطور کلی از میان رفته است؛ مجموع زیر بنای دو طبقه ۶۲۸ متر بوده است، ارتفاع نمای سردر ورودی دبیرستان به اندازه کل ارتفاع ساختمان یعنی مجموع دو طبقه بوده است؛ که با از بین رفتن طبقه فوقانی بنا، این سردر نیز از بین رفت و فقط

۸. دبیرستان کزازی - ساختمان اصلی - (پرسپکتیو)

۹. دبیرستان کزازی - ساختمان اصلی - (پرسپکتیو)

قسمت پائینی آن باقیمانده است (عکس‌های شماره ۴ و ۱۴ و نیز نقشه‌های ۱۰ و ۱۱).

در طبقه همکف ۸ باب مغازه و دالان ورودی و در طبقه فوقانی پنج اطاق و یک سالن احداث گردیده بوده است. (۱۸) از متن یکی از سندهای پرونده دبیرستان کزازی معلوم می‌شود که سالن مذکور به سالن نقاشی مشهور بوده است و همانطور که از نام آن برمی آید کلاسهای طراحی و نقاشی در آن برگزار می شده است. (۱۹) اطاق های دیگر به کتابخانه و آزمایشگاه های شیمی، فیزیک و علوم طبیعی اختصاص یافته بود. (۲۰) در اسناد دبیرستان، از این ساختمان به عنوان "ساختمان شمالی" یاد شده است؛ همچنین سردر ورودی "سردر جلو خان" نامیده شده است. احداث این ساختمان بر اهمیت دبیرستان بیش از پیش افزود. آزمایشگاه و کتابخانه که قبلاً در یکی از اطاق های ساختمان اصلی قرار داشت به این ساختمان منتقل و به چندین اتاق که شامل آزمایشگاهها و کتابخانه های مجهز و مجزا از یکدیگر و همچنین سالنهای هنری توسعه یافت و بدین ترتیب این دبیرستان تبدیل به یک مجموعه بزرگ علمی - فرهنگی گردید.

سردر رفیع و زیبای ورودی با ارتفاعی نزدیک به ۹ متر که در انتها به یک ستوری زیبا ختم می شد شکوه و عظمت خاصی به این بنا داده بود.

در یکی از اسناد مالی دبیرستان که مربوط به صورت مخارج این ساختمان است معلوم می گردد که بنا دارای تزئینات معماری نظیر گچ بری در ستونها و آجر تراشی در سطوح دیوارها نیز بوده است. (۲۱)

سالن اجتماعات و سن نمایش:

علی رغم بزرگی مساحت بنای اصلی و اضافه شدن فضای ورودی دبیرستان (ساختمان شمالی) که آزمایشگاه و کتابخانه را در بر می گرفت،

هنوز فقدان یک سالن بزرگ که در خور چنین مجموعه ای باشد به شدت محسوس بود.

بهمین منظور در سال ۱۳۱۳ شمسی تصمیم به احداث سالن بزرگی گرفته شد؛ که ساخت آن در ۲۰ دیماه ۱۳۱۴ اتمام یافت. با وجود حیاط بسیار وسیع دبیرستان، برای احداث این سالن، از زمین دیگری که در جنب آن بود استفاده گردید و بدین طریق وسعت و فرم اصلی حیاط دستخوش تغییر نگردید.

اما قطعه زمین مذکور در سطحی بسیار پائین تر و به عمق ۴ متر از کف حیاط دبیرستان قرار داشت، که با صرف هزینه و دقت، بر سختی کار در آن روزگار فائق آمده، با پر کردن چاله مورد بحث و کوبیدن مکرر خاک و سنگ در هر قشر از خاک ریزی، اختلاف سطح را از میان برداشته و شالوده محکم سالن را بر آن بنا نهادند. (۲۲)

این ساختمان با مساحتی قریب به ۴۴۵ متر از دو بخش تشکیل یافته است؛ قسمت بزرگتر که سالن اصلی است و سن نمایش و سخنرانی در انتهای آن قرار دارد مساحتی در حدود ۲۱۸ متر را در بر می گیرد، طول سالن ۱۶ متر و عرض آن ۱۳/۶۰ متر است، که به صورت یک

دهانه با خرپاهای بزرگ چوبی اجرا شده است. استفاده نکردن از ستون های میانی و کمکی برای نگهداری سقف بزرگ سالن، فضای وسیعی را به وجود آورده است که در عین حال مانعی در برابر دید تماشاچیان در حد فاصل سن نمایش و بقیه سالن وجود ندارد (عکس ۱۲ و نقشه ۱۲). ارتفاع سقف تا کف سالن ۳/۶۵ متر است. دیوارها برای نگهداری خرپاهای عظیم، بسیار قطور انتخاب شده اند؛ قطر دیوار ضلع شمالی ۱/۲۵ متر است و بقیه دیوارها در حدود یک متر ضخامت دارند. سن نمایش در ضلع غربی سالن واقع گردیده و از طریق چهار پله دسترسی بدان میسر است.

ورود به ساختمان از طریق دو در امکان پذیر است که

۱۵. مرحوم کزازی با همراه آلمانی خود (این پیکره در برلن برداشته شده است)

یکی مستقیماً به سالن اجتماعات و دیگری به فضای جانبی آن باز می شوند. این فضای جانبی مستطیلی است به عرض ۴/۷۰ متر و طول تقریبی ۲۰ متر که در قسمت انتها، اطافی به ابعاد ۴/۷۰ x ۴/۴۵ با دیواری به قطر نیم متر از آن جدا شده است؛ اطاق مذکور به اطاق کوچکتری که از پشت به سن راه دارد، مرتبط است (نقشه ۱۲).

در واقع یکی از کاربری های این فضای جنبی مرتبط کردن سن با محیط خارج به صورت غیر مستقیم است. (۲۳)

نمای بیرونی این ساختمان با آجر کاری های زیبایی تزئین یافته است (عکس های ۱۰ و

۱۱). لازم به ذکر است که چهار سال بعد از احداث ساختمان سالن اجتماعات تعمیرات کلی در آن صورت پذیرفت که در سمت غرب که سن قرار دارد به اندازه سه متر سالن را گسترش دادند. (۲۴)

اندکی پس از اتمام ساختمان، این سالن اهمیتی فوق العاده یافت و استفاده از آن صرفاً به فعالیتهای دبیرستان منوط نگردیده و

بسیاری از نشست ها، مراسم و سخنرانی های علمی- فرهنگی در سطح شهر در آن اجراء می گردید و برای مدتی عملکردی شبیه به تالار شهر را به خود اختصاص داده بود، به ویژه آنکه به نظر می رسد در آن زمان شهرداری کرمانشاه فاقد چنین سالن و یا تالاری بوده است.

در خصوص استفاده از سالن دبیرستان در " سالنامه دبیرستان شاهپور " اشاراتی شده است که در اینجا می آوریم:

" مجالس سخنرانی: در دوره ریاست آقای ابراهیم پارسا در عموم آموزشگاه ها مجالس سخنرانی دائر بود بویژه در سالن دبیرستان شاهپور تقریباً در هفته دو شب از طرف دانشمندان

شهر و دبیران سخنرانی می شد: آقای حسن میرهن در اول فروردین ماه ۱۳۱۸ به سمت ریاست فرهنگ وارد کرمانشاه شدند و در مدت ریاست خود در پیشرفت امور فرهنگی جدیت داشتند- فضلا و دانشمندان را

اکرام می نمودند. چون گنجایش سالن دبیرستان برای مجالس سخنرانی و جشن ها کافی نبود به تعمیر آن دست زدند و دیوار غربی

وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه
وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه

تاریخ: ... ماه ... ۱۳۱۸
شماره: ... ضمیمه
۱۹۵۰/۴۰۹۳۲
۴۱۵/۱۲/۱۴

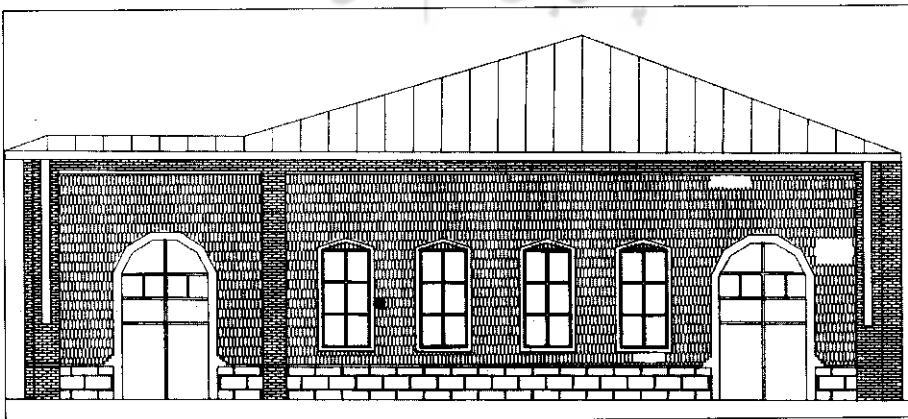
حرفه برتره ...
۱۹۵۰/۴۰۹۳۲
۴۱۵/۱۲/۱۴

دکتر حسین دبیرستان و تالیف و تخریب و تبدیل آن به پنج اطاق و یک سالن تفکیک ...
۱۳۱۸/۲۴
۴۴۸۸۱۹/۵

مهندس ...
مهندس ...

مهندس ...

آرشیو اداره آموزش و پرورش استان کرمانشاه - پرونده دبیرستان کرازی - سند شماره ۷۲ (مربوط به پانویس ۱۹)

۱۳. دبیرستان کرازی - ساختمان سالن اجتماعات - (نما)

آرشیو اداره آموزش و پرورش کرمانشاه - پرونده دبیرستان کرازی - سند شماره ۲ (مربوط به پانویس ۱۸)

۱۴۸۷

مشتبه در سوره مطهره

۳ مضمون مؤثر از آقای علی...

و مدتی شده است...

طالبن قرآنیه...

الطالق و کفر اثنی عشری...

در مکتب قرآنی...

طالبن قرآنیه...

در مکتب قرآنی...

طالبن قرآنیه...

در مکتب قرآنی...

طالبن قرآنیه...

در مکتب قرآنی...

آرشیو اداره آموزش و پرورش کرمانشاه - پرونده دبیرستان کرازی - سند شماره ۲ (مربوط به پانویس ۱۸)

آرشیو اداره آموزش و پرورش کرمانشاه - پرونده دبیرستان کرازی - سند شماره ۶۸ (مربوط به پانویس ۲۱)

شماره	شرح	مبلغ	تاریخ	توضیحات
۱	...	...	...	...
۲	...	...	...	...
۳	...	...	...	...
۴	...	...	...	...
۵	...	...	...	...
۶	...	...	...	...
۷	...	...	...	...
۸	...	...	...	...
۹	...	...	...	...
۱۰	...	...	...	...
۱۱	...	...	...	...
۱۲	...	...	...	...
۱۳	...	...	...	...
۱۴	...	...	...	...
۱۵	...	...	...	...
۱۶	...	...	...	...
۱۷	...	...	...	...
۱۸	...	...	...	...
۱۹	...	...	...	...
۲۰	...	...	...	...
۲۱	...	...	...	...
۲۲	...	...	...	...
۲۳	...	...	...	...
۲۴	...	...	...	...
۲۵	...	...	...	...
۲۶	...	...	...	...
۲۷	...	...	...	...
۲۸	...	...	...	...
۲۹	...	...	...	...
۳۰	...	...	...	...
۳۱	...	...	...	...
۳۲	...	...	...	...
۳۳	...	...	...	...
۳۴	...	...	...	...
۳۵	...	...	...	...
۳۶	...	...	...	...
۳۷	...	...	...	...
۳۸	...	...	...	...
۳۹	...	...	...	...
۴۰	...	...	...	...
۴۱	...	...	...	...
۴۲	...	...	...	...
۴۳	...	...	...	...
۴۴	...	...	...	...
۴۵	...	...	...	...
۴۶	...	...	...	...
۴۷	...	...	...	...
۴۸	...	...	...	...
۴۹	...	...	...	...
۵۰	...	...	...	...

آرشیو اداره آموزش و پرورش کرمانشاه - پرونده دبیرستان کرازی - سند شماره ۶۸ (مربوط به پانویس ۲۱)

آن که مشرف به اصطبل بود سه متر عقب تر بنا گردید و سن نمایش وسیع تر و مجلل تر ساخته شد دیوارهای اطراف محوطه دبیرستان نیز که ظاهر خوبی نداشت سفید کاری شد- قسمت جلو سالن نمایش و قسمت غربی بنای دبیرستان با آجر مفروش گردید- اطاقها و نمای سر درب دبیرستان نیز به خوبی تعمیر و سفیدکاری شد و مورد استفاده دبیرستان قرار گرفت." (۲۵)

در تکمیل تاریخچه سالن اجتماعات دبیرستان کرازی باید یادآور شد که احتمالاً پیش از احداث این سالن، سالن دیگری وجود داشته که از بین رفته است. در سالنامه اداره معارف کرمانشاهان راپورت ۱۳۰۵، صفحه ۶۱ اشاره ای بسیار مختصر به این سالن شده که در شرف خرابی بوده است:

"تلی از خاکرویه را که به ارتفاع هشت ذرع در جلو بنای مدرسه احمدیه بود برداشته و صحن مدرسه مسطح گردید. و نیز قسمتی از دیوار اطراف آن که خراب شده بود بنا شد. چون وجه کافی در دست نبود از سقف سالون آن موقتاً به وسیله ستون نگاهداری شده و جلوگیری از خرابی آن به عمل آمد."

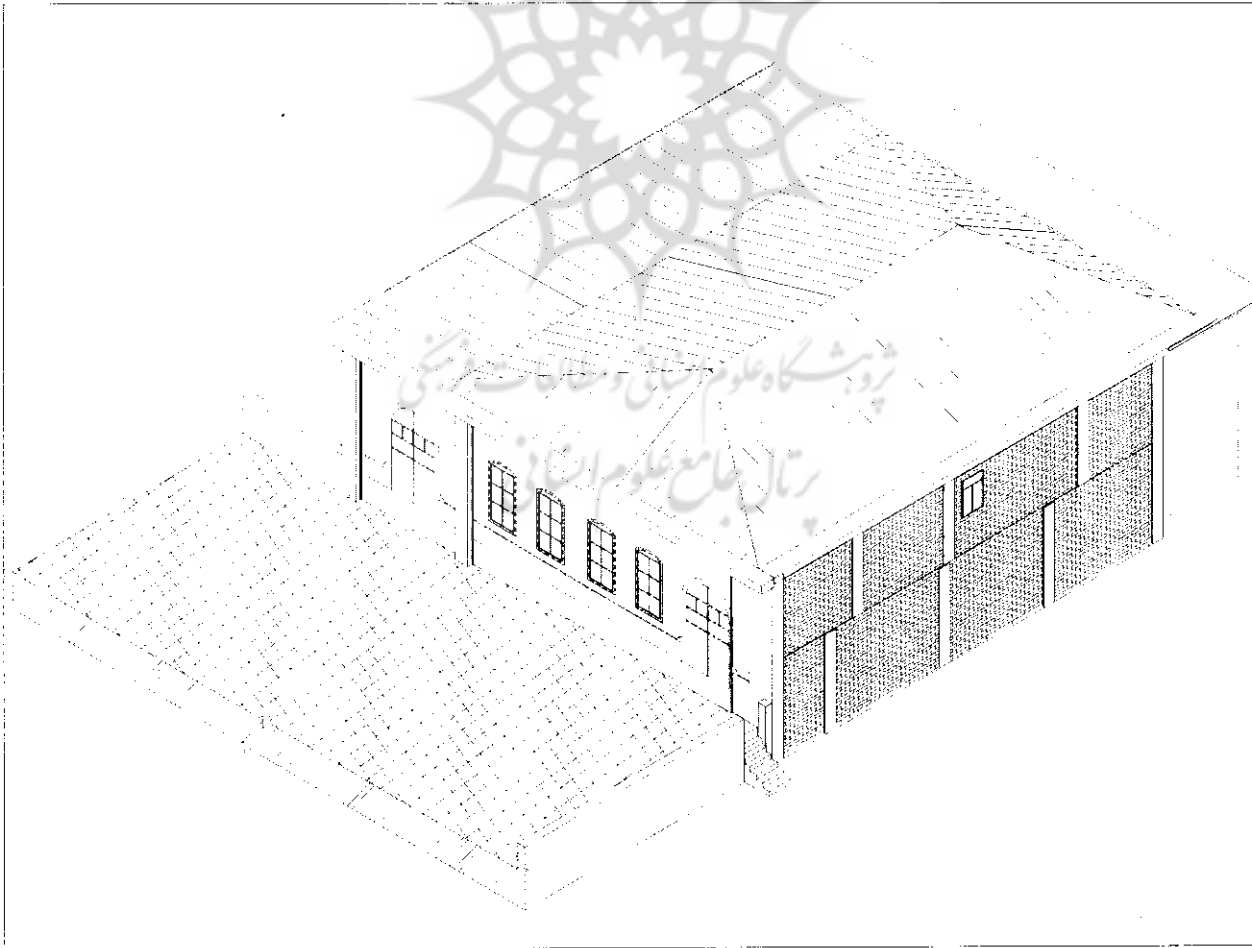
با توجه به اینکه دیماه ۱۳۱۴ تاریخ ساخت سالن فعلی است و درباره تعمیرات و گسترش آن در سال ۱۳۱۸ اشارات و مأخذ دقیقی در دست داریم، بنابراین سالنی که در سالنامه

مذکور در ۱۳۰۵ از آن یاد شده است مسلماً بنای دیگری بوده است که اکنون اثری از آن نیست؛ متأسفانه در هیچ جا نیز مطلبی در مورد این سالن به دست نیامد، اما با توجه به تاریخ چاپ سالنامه یعنی ۱۳۰۵، طبیعی است که سالن مذکور قبل از ۱۳۰۵ ساخته شده است و با عنایت به اینکه ساختمان اصلی در ۱۳۰۲ به بهره برداری رسیده است، این احتمال بسیار قوی است که سالن مورد بحث همزمان با ساختمان اصلی و در زمان مرحوم کرازی احداث شده باشد؛ واقعیت نیز آن است که دبیرستانی با چنین ابعاد و خصوصیتی نمی توانسته است تمام این مدت یعنی از ۱۳۰۲ تا ۱۳۱۲ را بدون سالن امتحانات بسر برده باشد. از راپورت ۱۳۰۵ چنین برمی آید که سقف سالن دچار اشکال شده و برای مدتی نیز از خراب شدن آن جلوگیری به عمل آمده است، اما معلوم نیست برای چه مدت زمان سالن به این شکل دوام آورده باشد. تاریخ تخریب آن نیز معلوم نیست، اما قدر مسلم آنست که سالن در سال ۱۳۱۲ وجود نداشته است زیرا در سالنامه شاهیور اشاره شده است که در این سال وزیر فرهنگ به کرمانشاه آمده و ضمن بازدید از دبیرستان که فاقد سالن بوده و وضعیت نامطلوبی داشته است، دستور احداث سالن نسبتاً وسیعی را صادر نموده بوده است.

۱۴. دبیرستان کرازی - سالن اجتماعات - (پرسپکتیو)

۱۵. دبیرستان کرازی - سالن اجتماعات - (پرسپکتیو)

چون در ارجاعات این مقاله مکرراً به نام های دبیرستان احمدیه و دبیرستان شاهپور بر می خوریم، لازم است در مورد نام این دبیرستان که در طول حیات خود چند بار تغییر یافته است توضیحاتی داده شود.

همانطور که گفته شد احداث این دبیرستان عمدتاً با همت و جانفشانی های مرحوم کزازی صورت پذیرفته است.

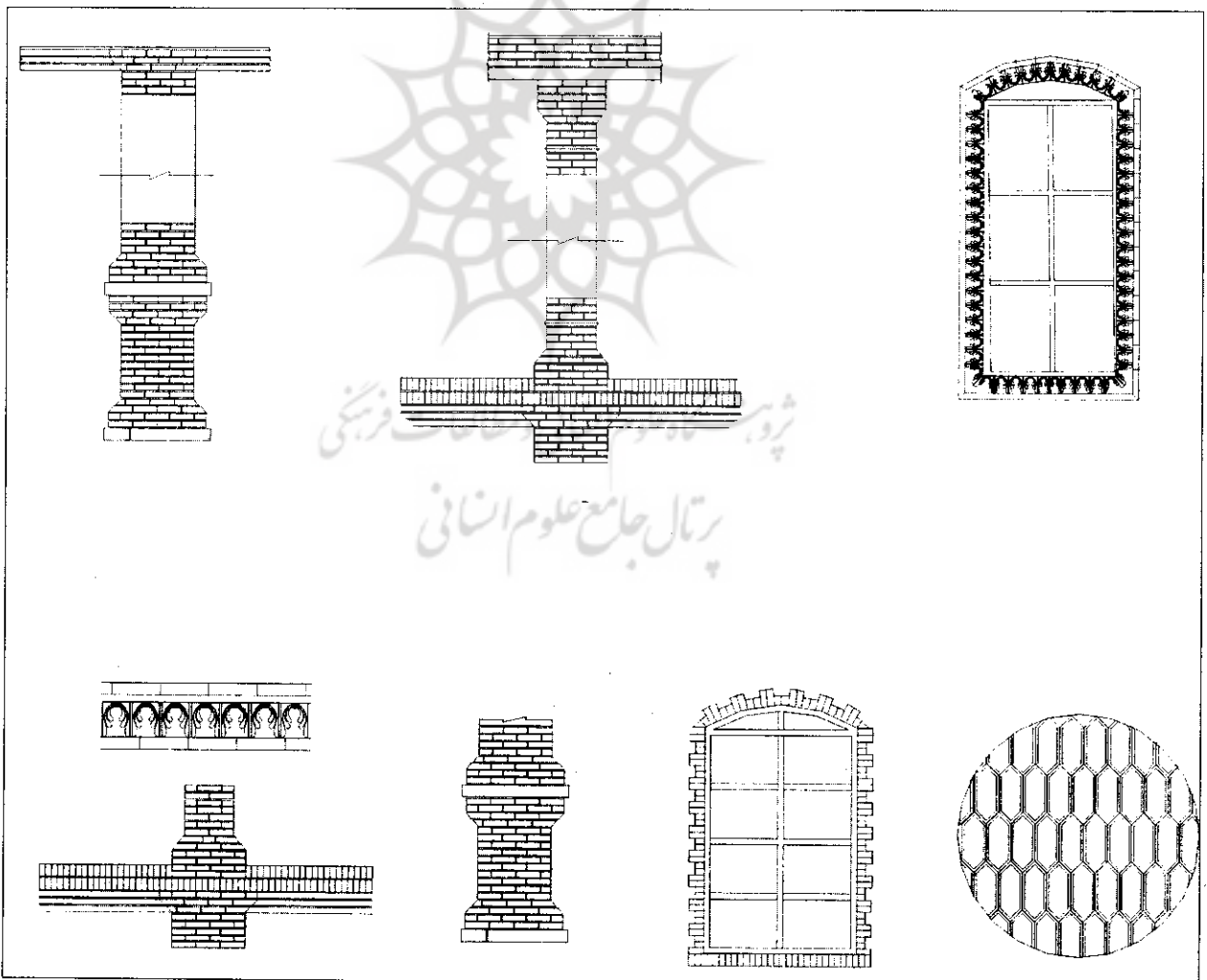
وی علاوه بر سعی و کوشش فراوان در بر پا نمودن جلسات متعدد در جهت جمع آوری اعانه، کمک و درآمدها برای احداث دبیرستان که پیش از این مفصلاً بدان اشاره شد، به تشکیل کمیسیون بنائی نیز همت نموده و حتی نظارت بر عملیات اجرائی ساخت مدرسه را نیز شخصاً بعهده گرفت:

« چون فعلاً دسترسی به دفاتر کمیسیون بنائی نداریم لهذا نمی توانیم ارقام مخارج بنا را معین نمائیم ولی می توانیم بگوئیم که علاوه بر مصالحی که به عنوان اعانه داده شد زیاده بر صد

آنچه مسلم است محل سالن مذکور در جای سالن فعلی نبوده است، زیرا همانطور که پیش از این اشاره شد محل سالن جدید را در همان سال ۱۳۱۴ با پر کردن و هم طراز نمودن زمینی بلا استفاده که در جنب اصطبل قرار داشته است، آماده ساخت نموده اند.

تصور دیگر آنست که مراد از سالن در حال تخریب، همان سالن نقاشی در طبقه فوقانی ساختمان شمالی باشد اما می دانیم که طبقه فوقانی این ساختمان در سالهای بعد از انقلاب اسلامی تخریب شده است؛ آیا پیش از این ایام و در یک برهه از زمان سالن مذکور دچار شکست در سقف شده و آنرا تعمیر کرده اند؟ بهر حال تا یافتن مدرک موثق تری نمی توان در این مورد اظهار نظر قطعی نمود.

نامگذاری دبیرستان کزازی:

۱۶. دبیرستان کزازی - (جزئیات - آجرکاری)

هزار ریال هزینه بنا گردید و خود مرحوم کزازی به جزئیات امر بنائی رسیدگی می کرد و اغلب خود در محل بنا حضور داشت و با عشق غریبی کار کردن عمله و بنا را مشاهده می کرد. « (۲۶)

مسلماً روزی که ساخت دبیرستان آغاز گردیده، برای کزازی لحظه ای بسیار ارزشمند بوده است. وی با نیروئی خستگی ناپذیر پس از طی چندین سال مبارزه ی سرسختانه بالاخره موفق گشت به آرزوی دیرین معارف خواهان صورت تحقق بخشید و با شوق فراوان نظاره گر روی هم قرار گرفتن خشت های بنای مدرسه اش باشد. بقول دوست شاعر وی خشت های این بنا به خون سید حسین کزازی آغشته است:

به خون آل علی خاک و خشت اوست عجین

که استوار چو کیش مهین پیمبر شد و البته حق آن بود که از همان آغاز، دبیرستان به نام وی نامگذاری شود؛ اما چون در آن زمان احمد آقا خان امیر لشکر غرب (سپهبد امیر احمدی بعدی) از معارف حمایت می کرد و پیش از آن نیز در سال ۱۳۰۰ مدرسه دولتی نمره ۱ بنام وی یعنی "مدرسه احمدیه" تغییر نام یافته بود و پس از اتمام ساختمان دبیرستان کزازی، محصلین این مدرسه دولتی به ساختمان جدید الاحداث نقل مکان یافتند، مدرسه به نام وی یعنی "مدرسه متوسطه احمدیه" نامگذاری شد.

کزازی که در فکر نام نبود و اهداف بسیار متفاوتی را دنبال می کرد احتمالاً به عمد و آگاهانه با این نام موافقت کرده بوده است، بویژه آنکه وی همواره در راستای نشر و گسترش فرهنگ و معارف سعی در جلب حمایت تمامی افراد و اقشار جامعه را داشته است.

پس از به روی کار آمدن پهلوی اول و تحت سیاست های حکومت مطلقه در آن زمان که نام اکثر اینه عام المنفعه، شوارع و حتی شهرها به نام افراد خانواده سلطنتی تغییر می یافت، نام این دبیرستان هم در ۱۳۰۷ به "دبیرستان شاهپور" تغییر یافت: « آقای کاظمی در اول دیماه ۱۳۰۶ به ریاست فرهنگ کرمانشاه منصوب و به کرمانشاه آمدند. دوره ریاست ایشان چند ماهی به طول نکشید و در سوم مرداد ۱۳۰۷ آقای موسی نثری به سمت ریاست وارد کرمانشاه شدند. در این اوان اسم مدرسه متوسطه احمدیه به (دبیرستان شاهپور) مبدل گردید » (۲۷)

اما با این همه سایه شخصیت استثنائی مرحوم کزازی چنان بر این دبیرستان و به طور کلی به فرهنگ کرمانشاه سنگینی می کرد که بالاخره در اوائل دهه ۳۰ نام دبیرستان از شاهپور به

کزازی تغییر یافت. (۲۸)

ضمناً به پاس خدمات کزازی در سال ۱۳۲۳ دبستانی هم به نام وی تأسیس گردید که نگارنده دوره ابتدائی را در آن به پایان آورد.

مدارس مدرن قبل از دبیرستان کزازی:

با توجه به مستندات موجود که نمونه آن در ذیل آمده است، این نکته قابل ذکر است که تاریخ تأسیس مدارس مدرن و خواست دست یابی به این مهم در کرمانشاه به چند دهه پیش از احداث دبیرستان کزازی می رسد که در واقع مقارن با عهد مظفرالدین شاه می باشد:

« مدارس جدید اولیه: نظر به اینکه کرمانشاه یکی از بلاد مهمه سرحدی و با ممالک خارجه روابط تجارتي داشته؛ اهالی آن دارای استعداد ذاتی و هوش جبلی هستند از اکثر بلاد ایران زودتر در صدد تأسیس مدارس جدید و تحصیل علوم متنوعه بوده اند. متأسفانه فقدان وسایل، عدم توجه اولیاء امور دوره استبداد و صدها علل دیگر از ترقی و تعالی آنان جلوگیری کرده و تا دوره سلطنت مظفرالدین شاه اثری از مدارس جدید در این ولایت نبوده و اشخاصیکه بلاد خارجه را دیده یا گاه گاهی جراید فارسی (اختر، ثریا، پرورش، حبل المتین) را که در بلاد خارجه به طبع می رسید مطالعه می کردند همواره آرزوی افتتاح مدارس صحیحی را داشتند ولی چنانکه اشاره شد بواسطه نداشتن وسایل مدتی اینکار به تأخیر افتاد تا اینکه خوشبختانه آقایان میرزا حسینعلی خان مهندس و آقا شیخ محمد سعید به کرمانشاه آمده؛ اسباب تأسیس دو مدرسه به نام محتشمیه و اسلامیه را به شرح ذیل فراهم آورده و در مدت قلیلی نسبتاً خدمات شایان تقدیری به اهالی کرمانشاهان کرده و عده ای را تربیت نموده اند. » (۲۹)

مدرسه محتشمیه، مدرسه اسلامیه، مدرسه علمیه اسلامیه، مدرسه رشیدییه، مدرسه حقوق و مدرسه نصرت پیش از دبیرستان کزازی تأسیس شدند؛ و اگر چه در این مدارس سعی می شد با شیوه های مدرن و متفاوت از مکتب خانه های قدیم به امر آموزش و تدریس پرداخته شود، اما چند تفاوت بزرگ و اساسی دبیرستان کزازی را از تمامی آنها متمایز می ساخت که مهمترین این تفاوت ها را می توان به شرح زیر خلاصه نمود:

- البته در بررسی به این مدارس به اهمیت و ویژگیهای متمایز و برجسته تر دبیرستان کزازی پی می بریم، از آنجمله است که این مدارس معمولاً در خانه افراد خیر اندیش و معارف خواه تشکیل می شد و یا اینکه خانه ای مسکونی و یا بخشی از

یک سرا و یا کاروانسرای را جهت تشکیل مدرسه به اجاره می گرفتند، و چون اینگونه بناها فاقد فضای مناسب جهت تمرینات ورزشی و یا مشق های نظامی بوده اند، لاجرم از میادین عمومی شهر نظیر میدان توپخانه، سربازخانه شهری و گاه نیز از اراضی خارج شهر استفاده می نمودند.

- طبیعتاً این مدارس فاقد آزمایشگاه، کتابخانه و دیگر فضاهائی که لازمه یک مدرسه مدرن است،

می بودند. در دبیرستان کزازی به غیر از کتابخانه نسبتاً وسیع، وجود آزمایشگاهی مجهز و نحوه آموزشی جدید که تئوری را با تجربه و آزمایش توأم می ساخت، یکی دیگر از وجوه تمایز این دبیرستان با مدارس دیگر بود.

- تفاوت دیگر در فرم معماری آنست و اینکه اساساً این ساختمان از آغاز به قصد و نیت تأسیس یک دبیرستان پی افکنده شد و با پلانی متفاوت و در نظر گرفتن همه جوانب و احتیاجات مدرسه ای مدرن ساخته شد.

- از دیگر تمایزات این دبیرستان با مدارس قبلی این ست که مدارس مورد اشاره حداکثر دارای شش کلاس و در حد دبستان بوده اند، (بغیر از مدرسه دولتی شماره ۱ که برای مدت کوتاهی دارای هفت کلاس بوده است)؛ در حالیکه دبیرستان کزازی از همان آغاز به عنوان یک دبیرستان یا "مدرسه متوسطه" شروع به کار نمود. به همین علل دبیرستان کزازی را نماد آموزش نوین، ابتکار، هنر و خلاقیت در عرصه آموزش علوم دانسته اند و در واقع اولین دبیرستان این شهر «کرمانشاه» است که خود را با استانداردهای علمی زمانه منطبق ساخته بود و شاهد اعتبار آن بسیاری از بزرگان و فرهیختگان این دیار است که تحصیل و دانش اندوزی را ابتدا از این دبیرستان شروع نموده تا به درجات عالی علمی رسیده اند.

در ادوار بعد به تدریج مکتب خانه ها و مدارسی که به شیوه قدیم اداره می شدند از میان رفتند و جای آنها را دبستان ها و دبیرستان های مدرن گرفتند؛ با تأسیس ده ها دبیرستان جدید کم کم دبیرستان کزازی در زمره یکی از دبیرستان های معمولی و در ردیف آنها قرار گرفت و دیگر امتیاز خاصی بر دیگر دبیرستانها نداشت، مگر قدمت و پیش کسوتی.

دبیرستان کزازی با پشت سر گذاشتن تاریخی پر فراز و نشیب عاقبت در سال ۱۳۷۵ تعطیل و متروکه گردید.

در این زمان چون زمزمه تخریب بنای دبیرستان و استفاده ای دیگر از زمین آن به میان آمده بود، جمعی از فرهنگ دوستان که به ارزش والای این بنای قدیمی واقف بودند در تاریخ ۷۶/۹/۲۲ طی نامه ای به مقام ریاست جمهوری در خواست

جلوگیری از تخریب و حفظ و مرمت بنا را نمودند. (۳۰) برخی از همین جمع فرهنگ دوست، تصویر نامه مذکور را به اداره میراث فرهنگی کرمانشاه آورده و تقاضای نجات این یادگار فرهنگی را نمودند.

دبیرستان کزازی در تاریخ ۱۳۷۷/۱۲/۳ به شماره ۲۲۲۶ در فهرست آثار ملی به ثبت رسید.

از آن پس جلسات و مکاتباتی بین میراث فرهنگی کرمانشاه و اداره آموزش و پرورش استان به جهت استفاده بهینه و کاربری مناسب از این بنای تاریخی انجام گردید؛ و تصمیم بر آن گرفته شد که دبیرستان به پژوهشکده معلم تغییر کاربری یابد.

در طرح احیاء، فضاهائی نظیر کتابخانه بزرگ، سالن کامپیوتر، سالن برگزاری جلسات، فضای آمنی تأثر و دیگر فضاهای لازم در کالبد قدیمی اما استوار دبیرستان در نظر گرفته شده است.

هم اکنون دبیرستان کزازی از سوی سازمان میراث فرهنگی در دست مرمت است؛ و البته پس از اتمام مرمت و احیاء به اداره کل آموزش و پرورش استان کرمانشاه تحویل می گردد.

پانوشت ها:

۱- معمولاً تأسیس دارالفنون را مبداء و شروع شیوه نوین تعلیم و تربیت میدانند؛ در کتاب "مدارس جدید در دوره قاجاریه"، اقبال قاسمی پویا، مرکز نشر دانشگاهی، تهران، ۱۳۷۷. آمده است:

چنانکه میدانیم دارالفنون به سال ۱۸۵۱ م / ۱۲۶۸ ق افتتاح شد، ولی نخستین مدرسه نو بنیاد در تهران به سال ۱۸۹۷ / ۱۳۱۵ ق گشایش یافت (شمس الدین رشیدی، ۱۳۶۲، ص ۲۹). و تا این زمان تعلیم و تربیت عموم مردم محدود به مکتبخانه ها بود.

(اقبال قاسمی پویا، مدارس جدید در دوره قاجاریه، ص ۳۵)

و نیز در جای دیگر در همین کتاب آمده است:

دولت و مدارس جدید نگاهی به تاریخ پیدایش و گسترش مدارس جدید در ایران نشان می دهد که حکومتگران و دولت پیش از انقلاب مشروطیت چندان توجهی به مدارس جدید نداشتند و اکثر مدرسی که از زمان مظفردالدین شاه به بعد در ایران تأسیس یافت، به جز چند مدرسه، مانند دارالفنون تهران و مدرسه مظفری تبریز و مدرسه همایونی اصفهان، توسط فرهنگدوستان اداره می شد. پس از تأسیس انجمن معارف و شرکت رجال و دولتمردان در امر فرهنگ و تأسیس مدارس جدید کمکهایی از سوی حکومت و رجال به این مدارس انجام گرفت. پس از استقرار مشروطیت و تشکیل مجلس بود که رسماً مسئله آموزش و پرورش مورد توجه دولت قرار گرفت و این بار نیز کشمکشهای سیاسی نگذاشت آن گونه که مورد نظر فرهنگ دوستان و آزادی خواهان

بود مجلس و دولت به مدارس برسند، ولی به هر حال توجه رسمی به فرهنگ و مدارس جدید از استقرار مشروطیت به بعد آغاز شد.

در زمان ناصرالدین شاه یک نفر وزیر علوم و تلگراف و معادن در هیئت وزراء وجود داشت، ولی این وزیر کاری به گسترش مدارس نداشت. در سال ۱۲۷۲ ق / ۱۸۵۵ م، که نخستین وزارت علوم تشکیل یافت، علیقلی میرزا عضدالسلطنه وزیر علوم شد. وی قبلاً ریاست دارالفنون را برعهده داشت. او پیش از آنچه به فرهنگ برسد کارش رسیدگی به تلگراف و دو مدرسه دارالفنون تهران و تبریز بود. نخستین بار که وزیر علوم برای مدارس برنامه ای تنظیم کرد در سال ۱۳۲۴ ق / ۱۹۰۵ م بود. در این سال علاء الملک وزیر علوم بود. در این نظامنامه نوع کتاب سالهای گوناگون مدارس تعیین شد، ولی باز مدیران مدارس در ایالات و ولایات گوناگون شخصاً در برنامه ها دخالت می کردند.

پس از استقرار مشروطیت در ایران وزیر علوم اهمیتی پیدا کرد و در کابینه علی اصغر خان اتابک، مخبر السلطنه وزیر علوم شد. ولی چندان توجهی به برنامه و گسترش مدارس نکرد (امید، ج ۱، ص ۱۴۴).

نخستین بار که مجلس شورای ملی نسبت به معارف توجه کرد و قوانینی وضع نمود در سال ۱۳۲۵ ق / ۱۹۰۷ م بود. در همین سال بود که وزارت علوم و تلگراف و معادن تغییر یافت و وزارت معارف و علوم و اوقاف از تلگراف و معادن جدا شد.

طبق ماده مصوبه ۱۵ میزان ۱۲۸۶ «تأسیس مدارس باید مطابق قانون وزارت معارف و علوم مقرر شود». چون چنین قانون و نظامنامه ای وضع نشد تغییری در وضع مدارس حاصل نگشت. نخستین دستور مربوط به آموزش ابتدایی و متوسطه (سه ساله متوسطه) بود که وزارت معارف آن را در سال ۱۳۲۷ ق / ۱۹۰۹ م تدوین کرده بود. در ۲۷ شعبان ۱۳۲۸ ق / ۱۹۱۰ م مجلس شورای ملی ایران قانون اداری وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه را تصویب کرد و رسیدگی به امور تمام مدارس و تعلیمات مملکت به این وزارتخانه سپرده شد.

در تاریخ ۲۶ رمضان ۱۳۲۹ ق / ۱۹۱۱ م مجلس شورای ملی قانونی وضع کرد که به موجب آن وزارت معارف مکلف شد که مدرسه ابتدایی شش کلاسه ب. این قرار تأسیس کند. پنج مدرسه در تهران، چهار مدرسه در مشهد و شیراز و تبریز و کرمان و برای هر یک از پنج مدرسه تهران ماهی دویست و پنجاه تومان و برای هر یک از مدارس شهرهای دیگر ماهی دویست تومان اعتبار داده شد..... (مدارس جدید در دوره قاجاریه ص ۲۴۸، ۲۴۹ و ۲۵۰)

(۲) - برخی از این مصوبات به قرار زیر است:

- قانون اجاز، تأسیس شعب شورای معارف در مراکز مهمه ایالات و ولایات (مصوب ۱۴ شهریور ۱۳۰۶)

- قانون اعتبار برای تشکیل مدارس ابتدایی و تعلیمات عمومی (مصوب ۱۴ شهریور ماه ۱۳۰۶)

- قانون ورزش اجباری در مدارس جدید (مصوب ۱۴ شهریور ۱۳۰۶)
- قانون پرداخت بودجه مؤسسات جدید معارفی و اعتبار مرمت و خرید اثاثیه و تعمیرات ابنیه معارف و مدارس (بیست و سوم بهمن ماه یکهزار و سیصد و پنچ)
- نظامنامه شهریه (مصوب ۲۷ تیرماه ۱۳۰۶)

- نظامنامه اختصاصی شاگردان بی بضاعت مدرسه موزیک که کمک خرج تحصیل دریافت می دارند (۲۰ مهر ۱۳۰۶ به موقع اجراء گذاشته شد)
- اساسنامه دارالمعلمین شبانه اکابر (مصوب ۳۰ فروردین ۱۳۰۶)

- اساسنامه مدرسه سیاسی و حقوق

- اساسنامه و پروگرام مدرسه تجارت

- نظامنامه اساسی شورای معارف ایالات و ولایات (مصوب ۱۴ شهریور ۱۳۰۶)

- نظامنامه راجع به صحیه مدارس

- .....

(وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه: قوانین و نظامنامه ها، احصائیه مدارس و مکاتب، احصائیه اعضاء و مستخدمین. چاپخانه فردوسی؟ ۱۳۰۶؟ ۱۳۰۷)

خانم زهرا مساوات در مقاله "مدارس و مراکز آموزشی در سال های ۱۳۰۰-۱۳۲۰" چنین آورده است:

"وضعیت مراکز آموزشی و نظام آموزشی دوره پهلوی اول

در این دوره برنامه آموزشی نظام یافته ای بر ایران حاکم شد و زمینه برای آموزش همگانی و پیشرفت در عرصه علم و دانش مهیا گشت.

در سال ۱۳۱۲ هجری شمسی اساسنامه ای برای کودکان ها به تصویب شورای عالی فرهنگ رسید که حداقل سن را برای ورود چهار سال معین کرد. در مرداد ماه سال ۱۳۲۲ نیز به موجب مواد ۳ و ۴ و ۵ قانون اساسی فرهنگ از هفت سالگی تعلیمات ابتدایی اجباری شد. به موجب ماده ۲۳ قانون متمم بودجه ۱۳۱۲ از آغاز آن سال تمام دبستان های دولتی مجانی اعلام شد. این اولین و مهم ترین قدم برای ترویج دانش بوده است. به این ترتیب آموزش و پرورش که مختص قشری خاص از جامعه بود به همه نونهالان ایرانی در هر سطحی از جامعه که بودند تعلق یافت.

(فصلنامه معماری و فرهنگ / شماره ۱۵ و ۱۶ ص ۳۲)

(۳) - احداث مدارس جدید با فرم معماری برونگرا، پیشتر در اواخر دوره قاجاریه آغاز شده بود؛ معارف خواهان و دیگر افراد خیر که در بین آنها اتباع خارجی نیز به چشم می خورد اقدام به تأسیس مدرسی از این دست نمودند که بعدها همین شیوه معماری در دوره پهلوی اول ادامه یافت.

(۴) - به نقل از کتاب "معماری نیکلای مارکف" تألیف: ویکتور دانیل، ییژن شافعی، سهراب سرو شینانی، ص ۷۶

۵- همان، صص ۷۶ و ۷۷

۶- سالنامه دبیرستان شاهپور، سال تحصیلی ۱۳۱۹-۲۰، صص ۱۴ و ۱۵

۷- همان، صص ۶، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳ و در معرفی معاضدالملک و سپهری در همین مأخذ چنین آمده است:

مرحوم معاضدالملک معروف به ادیب « از اهالی کرمانشاه و از فارغ التحصیل های مدرسه دارالفنون بود و در رشته های متنوعه علوم بصیرت داشت بویژه در علم پزشکی زحمت زیاد کشیده بود. و سعی بلیغ در ترویج و اشاعه فرهنگ داشت و مشاغل مهمه دولتی و ملی از قبیل نمایندگی کرمانشاهان در دوره دوم قانون گذاری - معاونت وزارت دارائی - کارگزاری و غیره را عهده دار شده بود. بعد از ورود به کرمانشاه در پیشرفت امور فرهنگی جدیت و فعالیت به خرج داد.

مرحوم حاج ایوب خان مزین الممالک متخلص به سپهری فرزند مرحوم حاج مرتضی قلیخان از خوانین محترم زنگنه در سال ۱۳۰۵ قمری در کرمانشاه تولد یافت.

تحصیلات دوره اول متوسطه را در مدرسه آلیانس و نقاشی را در مدرسه صنایع مستظرفه به پایان رسانید و یکی از شاگردان درجه اول کمال الملک بود. در سال ۱۳۲۹ قمری در طهران داخل خدمت فرهنگ گردید و با نظر هیئتی مرکب از دستداران فرهنگ مدرسه سپهر را تأسیس کرد و به تدریس در آن مدرسه اشتغال داشت و به اخذ نشان درجه دوم فرهنگ نائل شد و مراتبی را که از حیث خدمت پیمود معلمی و مدیری و بازرسی مدارس بوده است. در سال ۱۳۳۴ قمری امتیاز تأسیس ۳ کلاس متوسطه (دوره اول) را در کرمانشاه تحصیل نمود و در اسفند ۱۲۹۷ به سمت ریاست فرهنگ وارد کرمانشاه شد و آقا میرزا محمد باقر سلطان زاده به سمت ریاست اوقاف کرمانشاه منصوب و از این تاریخ فرهنگ و اوقاف مجزی شدند. اوضاع دبستان ها در موقع ورود مرحوم مزین الممالک به واسطه اثرات جنگ بین المللی و گرانی و کسر بودجه و علل دیگر مختل بود و عده محصلین به دوستان نرسید آن مرحوم با عشق سرشاری که به پیشرفت فرهنگ داشت به مشکلات موجوده اهمیتی نداد و اصلاح مدارس و توسعه فرهنگ را هدف آمال خود ساخت - ابتدا مدرسه دولتی را تحت نظر مستقیم خود قرار داد و به اصلاح آن پرداخت. از زمانیکه آموزشگاههای تازه در کرمانشاهان تأسیس شد تا دوره ریاست مرحوم مزین الممالک برنامه معینی نداشت مدیر هر دبستانی به سلیقه شخصی خود موادی را معین کرده و به شاگردان تدریس می کرد. مرحوم مزین الممالک نخست در مدرسه دولتی برنامه وزارتی را اجرا و پس از آن با مدیران مدارس اسلامی - محمدیه - نصرت داخل مذاکره شد برنامه وزارتی را در آن مدارس نیز مجری ساخت.

اداره فرهنگ در آخر فروردین ۱۲۹۸ آگهی راجع به دبستانها منتشر نمود و مدرسه دولتی شماره ۱ را مدرسه مرکزی و شش کلاسه نامید مدارس اسلامی شماره ۲ - محمدیه شماره ۳ و نصرت شماره ۴ را چهار کلاسه قرار داد و افتتاح کلاسهای سالمندان را در محل مدرسه دولتی شروع کرد. در اثر این اقدامات در ظرف چهار ماه عده دانش آموز از ششصد تجاوز کرد و دبستانها کاملاً تحت انتظام در آمد و رفته رفته شاگردان دارای لباس متحد الشکل شدند. (صص ۷ و ۸)

۸- سالنامه اداره معارف کرمانشاهان راپورت ۱۳۰۵، سید عبدالحسین خان سلطانی، صص ۳۴ و ۳۵ مرحوم سلطانی در مورد اقدامات دیگر کزازی در راه کمکهای بی شائبه وی به محصلین کم درآمد و نیز کوشش در راه اعتلای هر چه بهتر امر فرهنگ و معارف در همان صفحه آورده است: اقدامات دیگر: سایر خدماتی که مرحوم کزازی به معارف کرمانشاهان نموده بشرح ذیل است:

اول انتظامات داخلی مدارس. دوم تولید حس فداکاری و وظیفه شناسی در کلیه اعضاء معارف. سوم تهیه محلهای مناسب برای مدارس احمدیه و محمدیه. چهارم سعی در تکمیل مشق و تعلیمات نظامی و لوازم ورزش. پنجم تهیه لباس عید برای اطفال یتیم و بی بضاعت به مساعدت جمعی از معارف خواهان. ششم تهیه لباس برای محصلات بی بضاعت مدرسه عضدییه با جدیت مدیره و همت معلمات و محصلات. هفتم اونفورم نمودن محصلین و تهیه لباس رسمی در مخزن مدارس. هشتم تهیه مقداری اثاثیه و لوازم مدارس. نهم رسانیدن عده محصلین را تقریباً به دو هزار نفر. دهم تشکیل مجالس مناظره و کنفرانس.

۹- کلیات آثار سید عبدالکریم غیرت، صص ۴۸، ۴۹، ۵۰ و ۵۱

۱۰- همان ص ۴۶۵

۱۱- همان ص ۴۶۵

۱۲- تاریخ مفصل کرمانشاهان، ج ۴، ص ۸۶۲-۸۶۵، محمدعلی سلطانی.

۱۳- درب ورودی دبیرستان با سه پلکان بلند به دهلیز سرپوشیده ای منتهی می شود پس از عبور از دهلیز چهار پله دیگر را پشت سربگذاری به یک محوطه باز و با صفا می رسی که طرف راست آن دیوار دبیرستان شهدای انقلاب است و از طرف چپ به دیوار مسجد جامع متصل می شود، محوطه ای است در حدود سیصد متر مربع که چمن کاری شده با تعدادی درخت چنار و کاج و انجیر و جدولی با گلهای آبی و بنفش، دو عدد سر ستون سنگی قدیمی که نمی دانم از کجا آورده شده اند، حوض کوچکی و شیر آبی، در ضلع شرقی محوطه ساختمان سرایداری است) این مجموعه چمن و باغچه و درختان امروز وجود ندارند زیرا متولیان مسجد جامع رأی دادند که چون زمین دبیرستان و مسجد هر دو وقف است و تصرف محوطه دبیرستان برای مسجد منع شرعی ندارد آن را

ضمیمه مسجد - جامع کردند).

ولی رضائی، بدرود یاران دبیرستان کرازی، هفته نامه صفیر غرب، شماره

۱۹۳، ۲۱ شهریور ۱۳۷۳

(۱۴) - همانطور که پیشتر اشاره شد جایگاه علمی و اهمیت این دبیرستان در منطقه به حدی بود که نه تنها بخشی از صفحات علمی و ادبی جراید و بولتن های آن زمان همواره به فعالیتهای دبیرستان کرازی اختصاص داشت بلکه در قلمرو شعر نیز گهگاه شاعران، مرتبه والای آن را در حیطه علوم و آموزش ستوده اند. در میان آثار مرحوم "غیرت" شاعر کرمانشاهی شعری در تاریخ بنای دبیرستان به چاپ رسیده است که گویای دیدگاه مردم آن زمان به این مدرسه است:

"در تاریخ بنای مدرسه متوسطه احمدیه دبیرستان شاهپور فعلی واقع در خیابان دولت شاه گفته شد در طی نبردی که سالها با دشمنان معارف داشتیم پیداست روزیکه بهمت معارف خواهان در کرمانشاه اولین مدرسه متوسطه بنا شد چه موقعیت بزرگی به دست آوردیم.

این مدرسه در سالهای ۱۳۰۱ و ۱۳۰۲ با همت و پایمردی مرحوم آقا سید حسین کرازی رئیس معارف و قدرت اجرایی آقای احمد آقا خان امیر لشکر غرب (تیمسار سپهد امیر احمدی) بنا شد. به حمدالله در سنوات بعد بناهای فرهنگی عیدیه بزرگ در کرمانشاه ساخته شد ولی مردم فرهنگ دوست باید همواره قدر زحمات معارف خواهان پیشین را با امکانات ناچیز و موانع بزرگی که داشته اند بدانند:

تبارک الله از این گلشن بهشت مثال

که روضه ارم اندر برش محقر شد

به پیش رفعت ایوان او فلک پست است

فلک به نزد کمین بنده ایش چاکر شد

به صحن وی نگر از دانشش منقش بین

رواق او به کمال و ادب مصور شد

دماغ عقل از این جایگه منور گشت

مشام روح ز انفاس وی معطر شد

بنور او ضلالت رهیده گمراهان

ز بهر خیر و سلامت به خلق رهبر شد

چو قطب دایره کائنات علم بود

که علم بر همه ی ممکنات محور شد

همه شرافت اینج به نشر علم بود

چو مدرسه عرض و علم اصل و جوهر شد

درون مدرسه می بود چشمه ی حیوان

به جهد بیهده جویای آن سکندر شد

ز شرق مدرسه خورشید علم طالع گشت

جهان تیره ز دانش چنین منور شد

مدرس آمده ادريس ز آسمان اينجای

که درس او به محصل چنین مؤثر شد

محصل از پی کسب کمال چون غواص

ببحر مدرسه جویای لعل و گوهر شد

ز موج حادثه کشتی توان به ساحل برد

گرش ز علم و عمل بادیان و لنگر شد

به نام نامی سلطان وقت احمد شاه

به احمدیه این لطیف منظر شد

نخست سعی فقید شهید (کرازی)

بدین خجسته بنای شریف مصدر شد

یگانه شخص معارف پژوه و دانش دوست

که طینتش به وطن دوستی مخمر شد

بخون آل علی خاک و خشت اوست عجبین (۱)

که استوار چو کیش مهین پیمبر شد

دگر به رأی منیر امیر لشکر غرب

معرسات وی از هر جهت میسر شد

بنای خیر هر آنکس نهاد زنده بماند

از آنکه نام نکو در جهان مصدر شد

همیشه تا که بود نام علم در عالم

هماره تا که درخشنده خور ز خاور شد

ز حادثات زمان رکن او مشید باد

سپند دیده بد خواه او بمجمر شد

نگاشت خامه غیرت ز بهر تاریخش

(چنین بنای ز احمد امیر لشکر شد) ۱۳۴۱ "

در پانویس آورده است که مصرع "بخون آل علی خاک و خشت اوست عجبین" اشاره به شهادت مرحوم آقا سید حسین کرازی است.

(۱۵) - در "سالنامه اداره معارف کرمانشاهان - راپورت ۱۳۰۵" در ذیل عنوان "بنای مدرسه احمدیه" اشاره به کمیسیونی دارد که در دوره ریاست شادروان مزین الممالک (۱۲۹۷ شمسی) طی سیزده جلسه با تصویب شش ماده تصمیم به انجام هر شش اتخاذ نمود، که از آن میان پنجمین ماده مربوط به ترسیم نقشه است:

"این کمیسیون در سیزده جلسه راجع به مواد ذیل اقداماتی نمود:

اولاً - وجوهی که در عهد حکومت آقای حاج امیر نظام بنام مریضخانه گرفته شده برای بنای مدرسه تخصیص داده شود. (این وجه فعلاً در بانک شاهی است و به مبلغ هزار و هشتصد تومان بالغ می گردد)

ثانیاً - راجع به اخذ قیمت آجرهایی که از کاروانسراهای عتیق برده و به مصرف رسانیده اند.

ثالثاً - راجع به وجوهی که از بابت اعانه نزد حاج ملا طاهر صراف جمع

آوری شده بود.

رابعاً- تقاضای یک قطعه از اراضی موقوفه دولتی از وزارت جلیله معارف برای محل مدرسه.

خامساً- ترسیم نقشه مدرسه.

سادساً- مطالبه بقیه وجوه اعانه متقبلی از اشخاص.

اگر چه این کمیسیون موفقیتی حاصل نکرد و کمیسیون بعدی هم که در ۱۲۹۹ تشکیل شد بدلیل کودتا تعطیل گردید، اما کزازی در سال ۱۳۰۰ شمسی توانست کمیسیون دیگری تشکیل دهد و اهداف فوق را به مرحله اجرا در آورد.

۱۶- در مصاحبه ای که در این خصوص با جناب آقای مهدی مکری دبیر قدیمی انجام شد، ایشان اظهار داشتند:

" دبیرستان را (معمار مخصوص) که از معماران مشهور و پرکار آن زمان است ساخته است. " که البته وی احتمالاً معمار و استاد کار و در واقع اجرا کننده نقشه بنا بوده است.

۱۷- آقای عبدالحسین سلطانی در تاریخ ۱۳ اسفند ۱۳۰۴ وارد کرمانشاه گردید در دوره ریاست ایشان دبستان ملی سلطانی تأسیس شد و بنای مدرسه سنقر به اتمام رسید. چون ساختمان مدرسه احمدیه به اتمام نرسیده و از اوایل ریاست مرحوم سید کاظم خان بهیسانی متوقف شده بود در زمان تصدی آقای سلطانی اولاً تعمیراتی از بنای مدرسه به عمل آمد؛ ثانیاً تلی از خاکروبه که تقریباً هشت متر ارتفاع داشت و در جلوی بنای مدرسه بود برداشته شد، ثالثاً قسمت جلو مدرسه را با شرایطی به دو نفر از تجار واگذار نمودند که سر در جلوخان و دکاکین و ابنیه قسمت شمالی مدرسه را بنا کردند؛ چون در اوضاع محاسباتی و بودجه و غیره اختلافاتی پیش آمده بود، آقای سلطانی در ۲۸ آذر ۱۳۰۶ به طهران احضار گردید. (سالنامه دبیرستان شاپور کرمانشاه- سال تحصیلی ۲۰-۱۳۱۹، صص ۲۳ و ۲۴)

۱۸- همانطور که گفته شد چون طبقه فوقانی این ساختمان از بین رفته است، تعیین فرم و چگونگی اتاقها و سالن مقدور نگردید، اما خوشبختانه در یکی از اسناد آرشیو دبیرستان کزازی تعداد مغازه ها و اتاقها مشخص گردیده است:

متن سند مذکور: تاریخ ۱۳۰۸/۵/۹

(وزارت جلیله معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه)

(اداره معارف و اوقاف کرمانشاه) مینوت اعلان

دو دانگ مشاع از یک دستگاه ساختمان جلوی مدرسه شاپور واقع در خیابان شاپور که کل شش دانگ دارای هشت باب مغازه در طبقه اول و پنج باب اطاق و یک سالون بزرگ در طبقه فوقانی و متعلق به این اداره است به نحو مزایده به اجاره داده می شود طالبین می توانند به محل مزبور رفته ملاحظه کنند که تمام عمارت مزبور نوساز و مطابق اسلوب جدید با مراعات تمیزی و استحکام ساخته شده و دارای مستأجرین جزء

است شرایط اجاره از این قرار است مدت اجاره کمتر از سه سال و بیش از پنج سال نخواهد بود اشخاصی که اجاره هر سال را قبلاً بپردازند مقدم هستند و مستأجر باید ضامن بدهد مضمون پیشنهاد باید قطعی و بدون قید باشد طالبین پیشنهادات خود را از این تاریخ تا ده یوم دیگر سر بسته به عنوان اداره معارف ارسال و یوم یکشنبه ۲۷ مرداد ماه جاری دو ساعت قبل از ظهر با حضور هر کدام از پیشنهاد دهندگان که حضور یافته اند پیشنهادات واصله مفتوح خواهد شد.

(آرشیو اداره آموزش و پرورش استان کرمانشاه - پرونده دبیرستان کزازی - سند شماره ۲)

(کپی دستنویس اصلی سند فوق در آخر مقاله ضمیمه میباشد)

۱۹- آرشیو اداره آموزش و پرورش استان کرمانشاه - پرونده دبیرستان کزازی - سند شماره ۷۲

متن سند چنین است:

" وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه اداره معارف و اوقاف کرمانشاهان شماره ۹۳۶ عطف به مرقومه شماره ۱۹۵۰/۳۰۹۴۲ [مورخ] ۳۱۵/۱۲/۱۳ تلوأ صورت برآورد و قیمت چهار دانگ دکاکین جلو دبیرستان و مخارج تخریب و تبدیل آنرا به پنج اطاق و یک سالن نقاشی که به مبلغ ۸۴۸۴۵ ریال بالغ است تقدیم میدارد.

کفیل معارف و اوقاف کرمانشاهان - ابراهیم پارسا "

(کپی دستنویس اصلی سند فوق در آخر مقاله ضمیمه میباشد)

۲۰- قبیل از تخریب سردر ورودی دبیرستان شاپور سابق، قسمت ورودی دارای در چوبی بزرگ و محکمی بود که به یک راهرو به مساحت تقریبی ۳ × ۸ متر باز می شد؛ در قسمت چپ همان راهرو پلکانی وجود داشت که به طبقه فوقانی منتهی می شد؛

این طبقه مشتمل بر چند اطاق بود که یکی از آن اطاق ها به مساحت تقریبی ۴ × ۶ متر محل آزمایشگاه علوم شیمی و فیزیک و طبیعی بود که برای تدریس عملی آن علوم به دانش آموزان، وسایل لازم از قبیل میکروسکوپ و قرع و انبیب و غیره را دارا بود. کتابخانه دبیرستان هم با تقریباً پانصد جلد کتاب در همین طبقه قرار داشت. (مصاحبه با آقای پرویز خدیوی؛ پدر نگارنده که از محصلین قدیمی این دبیرستان بوده اند)

۲۱- آرشیو اداره آموزش و پرورش استان کرمانشاه - پرونده دبیرستان کزازی - سند شماره ۶۸ (کپی لیست مخارج در آخر مقاله ضمیمه میباشد). از تاریخی که در پائین شرح مخارج ساختمان درج گردیده است به نظر می رسد ساختمان در آن سال (۱۳۱۵) مورد تعمیرات کلی قرار گرفته است؟ یا آنکه جهت قیمت گذاری (قیمت چهار دانگ دکاکین) در آن تاریخ صورت مخارج آورده شده است؟

۲۲- در مورد سالن دبیرستان در " سالنامه دبیرستان شاپور کرمانشاه "

چنین آمده است:

"شرح بنای سالن از ضمیمه سالنامه سال ۱۳۱۲-۱۳ و ۱۴-۱۳۱۳ وزارت فرهنگ اقتباس نموده در پائین درج می شود:

ساختمان سالن دبیرستان شاهپور کرمانشاه در طرف مغرب ساختمان فعلی دبیرستان تعلقه زمین گودی موجود که قریب ۴ متر از سطح حیاط پائین تر واقع شده و منتهی الیه زمین مزبور غیر محصور و به اصطیل متصل بود و به واسطه نداشتن دیوار و اتصال به اصطیل وضع نامطلوبی داشت تا اینکه در موقع تشریف فرمایی جناب آقای حکمت وزیر فرهنگ در مرداد ۱۳۱۲ به کرمانشاهان ضمن بازدید دبیرستان وضعیت نامطلوب آن مورد نظر واقع و مقرر فرمودند برای تکمیل ساختمان دبیرستان که فاقد سالن است سالن نسبتاً وسیعی در این محل بنا شود- ساختمان سالن مزبور از روز ۱۶ تیر ماه شروع گردید و با صرف مبلغ ۴۷۸۸۵ ریال در تاریخ ۲۰ دیماه ۱۳۱۴ خاتمه یافت. " (سالنامه دبیرستان شاهپور کرمانشاه سال تحصیلی -۱۳۱۹ ۲۰، صص ۲۶ و ۲۷) (۲۳)- این فضای جنبی در ابتدا مسقف نبوده است، تاریخ این تغییر و مسقف نمودن آن معلوم نگردید اما مسلم آنست که تا سال ۱۳۲۸ که پدر نگارنده در آن مشغول تحصیل بوده است، هنوز سقفی نداشته و به صورت رویاز باقی بوده است:

"در ورودی بزرگ قسمت جنوبی سالن نمایش ابتدا به راهرویی باز می شد که در سمت راست آن در اصلی ورودی به سالن قرار دارد و در امتداد آن پس از چند متر حیاطی با فضای باز به مساحت تقریبی ۲۰ متر مربع وجود داشت که در قسمت غربی حیاط نیز اطاقی به مساحت ۴ × ۳ متر ساخته شده بود که در سالهای ۱۳۲۸ و قبل از آن مدتی کلاس ششم ادبی قرار داشت. این اطاق از طریق راهرویی به پشت سن نمایش راه داشت؛ ولی اینک سقف آن حیاط را پوشانده و به شکل فعلی در آورده اند. " (یادداشت‌های پرویز خدیوی)

(۲۴)- سالنامه دبیرستان شاهپور کرمانشاه سال تحصیلی -۱۳۱۹ ۲۰، صص ۲۹ و ۳۰

(۲۵)- همان، صص ۲۹ و ۳۰

(۲۶)- همان، ص ۱۵

(۲۷)- همان، ص ۲۴

(۲۸)- با وجود جستجو در مدارک و اسناد مربوط به دبیرستان کزازی در هیچ جا، مطلبی که اشاره ای به چگونگی تغییر نام دبیرستان از "شاهپور" به "کزازی" کرده باشند پیدا نشد؛ دبیران قدیمی و معمرین شهر نیز تاریخ دقیق این تغییر نام را به خاطر نیاوردند.

اما خوشبختانه ب بدست آوردن کارنامه تحصیلی برخی از محصلین قدیمی این دبیرستان و مقایسه آنها تاریخ نسبتاً دقیق این تغییر نام به دست آمد. کارنامه های مورد بررسی عبارتند از :

۱. کارنامه آقای پرویز خدیوی (پدر نگارنده) که در سال ۱۳۲۸ از این دبیرستان فارغ التحصیل شده و در آن تاریخ نام دبیرستان هنوز " دبیرستان شاهپور" بوده است.

۲. کارنامه آقای سهراب خدیوی (عموی نگارنده)؛ این کارنامه که مربوط به سال تحصیلی -۱۳۳۱ ۱۳۳۲ است، نام "دبیرستان کزازی" را بر خود دارد. بنابراین تغییر نام در سال ۱۳۲۹ و یا ۱۳۳۰ انجام شده است.

به جهت احتراز از اشتباهی که ممکن است به دلیل تشابه اسمی روی دهد باید نکته ای را یادآوری نمود:

همانگونه که قبلاً اشاره شد در دهه ۳۰ بخشی از حیاط دبیرستان را برای احداث دبیرستان دیگری از آن جدا نمودند، این دبیرستان جدید را " دبیرستان شاهپور" نامگذاری کردند که نباید با دبیرستان مورد نظر ما که در طول زمان نامهای "احمدیه"، "شاهپور" و "کزازی" بر آن نهاده شد اشتباه گردد. در واقع پس از تغییر نام دبیرستان از "شاهپور" به "کزازی"، نام شاهپور را این بار بر این دبیرستان تازه تأسیس که در آن اختصاصاً رشته ریاضی تدریس می شد نهادند؛ که نگارنده خود دوره متوسطه را در آن گذرانید. بعدها نام این دبیرستان نیز از "شاهپور" به "شهدای انقلاب" تغییر داده شد؛ متأسفانه در این دبیرستان حادثه ای دلخراش روی داد و در اثر اصابت موشکی از سوی رژیم جنایتکار یعنی به کلی ویران شد و بسیاری از دانش آموزان بیگناه قربانی این فاجعه شدند.

(۲۹)- سالنامه اداره معارف کرمانشاهان، راپورت ۱۳۰۵، ص ۵.

(۳۰)- متن این نامه که به امضای بیش از دویست و پنجاه نفر از معلمین و محصلین قدیمی و دیگر فرهنگیان کرمانشاه رسیده است، چنین است: "جناب آقای سید محمد خاتمی ریاست محترم جمهوری اسلامی ایران: با سلام، عرض ادب و دعای خیر ضمن احترامات فائقه، با الهام از منویات پیامبر گونه امام راحل (ره) و تیریک و تهنیت انتخاب حضرت عالی با پشتوانه عظیم مردمی ریاست جمهوری و خدمات ارزنده و درخور ستایش حضرتعالی در امور فرهنگی به استحضار می رساند؛ ساختمان فعلی دبیرستان کزازی کرمانشاه اولین دبیرستان این استان و استانهای مجاور که قدمت تاریخی و فرهنگی دارد با همت و دست توانای رادمردی وارسته، فرهنگ پژوه و مبارز از سلاله پاک پیامبر اکرم (ص) و از تبار و دودمان علمای دین و سادات حسینی که به حق کاری حسینی کرد به نام "سید حسین کزازی" در هشتاد سال قبل بنا نهاده شد. نامبرده برای تحقق بخشیدن به این رسالت مهم از بذل آنچه داشت دریغ نکرد و سرانجام جان خویش را بر سر این هدف مقدس نهاد. به حقیقت می توان گفت این بنا در کرمانشاه و غرب کشور سمبل فرهنگ نوین در گذشته و تندیس آزادی و فداکاری برای نسل حاضر است و از قداست خاصی در نظر مردم اصیل منطقه برخوردار می باشد

و حتی به عنوان بنایی اسطوره ای از آن یاد می شود که تا امروز اینگونه محکم و استوار در برابر طوفان سهمگین حوادث تلخ و شیرین ادوار تاریخی با الهام از پایمردی بنیانگذارانش ایستادگی نموده و در طول این مدت همواره کانون بسط و توسعه دانش و بینش و جایگاه و مأمنی برای پژوهشگران و دانش اندوزان بوده است. به باور ما فرهنگیان این شهر، اگر حمل بر اغراق گوئی نشود این بنا بخش مهمی از هویت فرهنگی این خطه را تشکیل می دهد که اگر روزی خدای ناکرده مورد تجاوز و تخریب قرار گیرد در واقع هویت فرهنگی مردم این دیار مورد تجاوز قرار گرفته است؛ چه این تخریب به نام بازسازی باشد یا هر نام دیگری فرق نمی کند. روی سخن ما با مسئولین محترم و دلسوز این دیار است؛ آیا زمانی که تکه سفالی شکسته و یا سکه ای مفرغی در شمار آثار فرهنگی - ملی یک قوم و یا یک ملت ثبت می شود و هزینه های گزاف صرف جمع آوری و نگهداری آن می گردد و همچنین میلیونها ریال به مرمت و نگهداری پلی کهن در دورترین کوره راه های متروکه اختصاص می یابد که اقدامی شایسته و بحق نیز می باشد چگونه است به این بنا با این اعتبار فرهنگی و قدمت تاریخی توجهی درخور نمی شود و با عنوان افزایش فضای مسجد جامع به رغم کمبود فضای آموزشی تخریب و انهدام آن مطرح می گردد؟! و این امر در حالی صورت می پذیرد که امام راحل (ره) همواره فرموده اند "مساجد را مدرسه کنید" که این مهم نشان از اهمیت تعلیم و تعلم در نظام مقدس جمهوری اسلامی دارد. اقدام به تخریب بنای دبیرستان کزازی با این اعتبار غنی فرهنگی و قدمت تاریخی، زبانی است به هویت فرهنگی و تاریخی کرمانشاه که جبران نمی شود؛ بنایی که با خون زنده یاد "شهید سید حسین کزازی" آزاد مردی از تبار پیامبر اکرم (ص) که نسل بیستم امام حسین (ع) است آبیاری شده و بر بنیان های حقیقت استوار گردیده است. بحق به سبب وجود این بنا بود که فرزندان این مرز و بوم از مکتبهای تاریک و دخمه های مرطوب و غیر بهداشتی نجات یافتند و با تلاشهای "شهید کزازی" با جدیدترین روش زمان به تعلیم و آموزش در این مکان پرداختند.

در خاتمه تقاضای ما از جناب عالی و دیگر مسئولین محترم این است: عنایت فرموده این ساختمان به شکل اصیل و قدیمی خود حفظ و اگر نیازی به مرمت دارد تعمیر و بازسازی گردد که این اقدام شایسته و بحق نه تنها موجب خرسندی و دلگرمی ما فرهنگیان است بلکه رضایت خاطر اکثریت قاطع این شهر را به دنبال خواهد داشت و در نزد خداوند بی اجر نخواهد ماند. فرهنگیان شهرستان کرمانشاه

(بایگانی میراث فرهنگی کرمانشاه - پرونده دبیرستان کزازی)

لازم به ذکر است که در تاریخ ۲۷ / ۱۱ / ۷۷

نامه ای نیز از سوی بازماندگان و نوادگان کزازی به وزیر آموزش و پرورش

مبنی بر حفظ و مرمت بنای مذکور ارسال گردیده است که رونوشت آن به شماره ۸۹۴۷ در آرشیو میراث فرهنگی کرمانشاه بایگانی است.

فهرست منابع :

- آرشیو اداره کل آموزش و پرورش استان کرمانشاه -
 آرشیو سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان کرمانشاه -
 بدرود یاران دبیرستان کزازی، ولی رضائی، هفته نامه صغیر غرب - ، شماره ۱۹۳ ، ۲۱ شهریور ۱۳۷۳
 تاریخ مفصل کرمانشاهان، ج ۴ ، محمد علی سلطانی ، مؤسسه فرهنگی - نشر سها ، تهران ، ۱۳۷۳
 سالنامه اداره معارف کرمانشاهان - راپورت ۱۳۰۵ ، سید عبدالحسین - سلطانی ، مطبعه شرکت سعادت - کرمانشاه
 سالنامه دبیرستان شاهپور کرمانشاه - سال تحصیلی ۲۰-۱۳۱۹ ، چاپخانه - شرکت سعادت ، کرمانشاه
 قوانین و نظامنامه ها - احصائیه مدارس و مکاتب ، احصائیه اعضاء و مستخدمین - وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه ، چاپخانه فردوسی ، ۱۳۰۶
 کلیات آثار سید عبدالکریم غیرت کرمانشاهی ، با حواشی و تعلیقات به - اهتمام سید محمد حسین غیرت ، شرکت چاپخانه فردوسی ، تهران ، ۱۳۳۸
 مدارس جدید در دوره قاجاریه ، اقبال قاسمی پویا ، مرکز نشر - دانشگاهی ، تهران ، ۱۳۷۷
 مدارس و مراکز آموزشی در سال های ۱۳۰۰ - ۱۳۲۰ ، زهرا مساوات - ، فصلنامه معماری و فرهنگ ، شماره ۱۵ و ۱۶ ، ۱۳۸۲
 معماری نیکلای مارکف ، ویکتور دانیل - بیژن شافعی - سهراب - سروشانی ، انتشارات دید ، تهران ، ۱۳۸۲
 (یادداشت های پرویز خدیوی (دستنویس -
 : مصاحبه ها
 آقایان بهزاد یدالله - خدیوی پرویز - خدیوی سهراب - مکرری مهدی
 : مآخذ نقشه ها
 آرشیو میراث فرهنگی کرمانشاه ، طرح مرمت و احیاء دبیرستان کزازی . کرمانشاه (پژوهشکده معلم) ، شرکت هفت طرح هگمتانه
 : مآخذ عکس ها
 "عکس شماره ۱: از سالنامه دبیرستان شاهپور کرمانشاه - سال تحصیلی ۱۳۱۹، ۲۰
 عکس شماره ۲ و ۳: از کلیات آثار غیرت
 "عکس شماره ۴: از مقاله "بدرود یاران دبیرستان کزازی
 عکس شماره ۱۵: از کتاب "جغرافیای تاریخی و تاریخ مفصل کرمانشاهان
 - ج ۱
 بقیه عکس ها : از نگارنده

آتشکده‌های باستانی
در پرتو بازیافته‌های نوین باستان‌شناختی در مل حرم

آتشکده‌های باستانی مل حرم

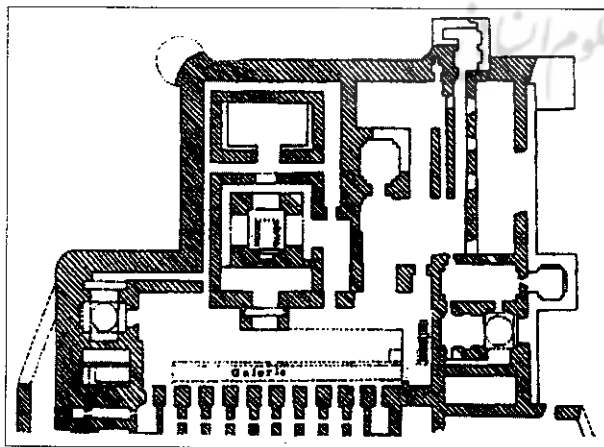
در پرتو بازیافته های نوین باستان شناختی درمل حرم

نویسنده: باربارا کیم
برگردان: احمد حیدری

عنوان شده [پلان و آتش درون آتشدان] امکان پذیر می‌سازد. به هر حال پیش از بیان آخرین نتایج به دست آمده ، یک جمع بندی از مهمترین داده های به دست آمده در ارتباط با این گونه سازه ها [آتشکده‌ها] که بیشتر به خوبی معرفی و شناسایی شده اند و کاربری مذهبی آنان بر پایه ویژگی ها و عناصر یافت شده در آن ها تأیید شده است، می‌تواند مفید واقع شود.

قدیمی ترین آتشکده ایرانی شناخته شده ، در کوه خواجه سیستان واقع شده که قدمت آن به سده های دوم و اول پیش از میلاد بر می‌گردد. (۴) در اوایل دوره سلوکی و اشکانی این مجموعه مذهبی از یک اتاق اصلی مستطیل شکل به ابعاد ۱۴/۵ x ۱۲/۵ متر تشکیل شده بود ، که به یک راهرویی باریک [پیرامون آن] و یک اتاق مستطیل شکل کوچکتر به ابعاد ۶ x ۱۲/۵ متر] در پشت آن] در ارتباط بوده است. بعدها در دوره ی ساسانی این آتشکده بازسازی شده و به شکل یک چهار تاق ۱۰x۱۰ متر با یک اتاق در پشت آن در می‌آید، پیرامون اتاق را یک راهرو به عرض تقریبی ۱ متر احاطه کرده است (ن.ک: تصویر ۱). هر تسغلد در مرکز چهار تاق، شالوده‌ی یک آتشدان و آتشدان سنگی که در کنار آن واژگون دیده می‌شود راه یافته است. (۵)

در یافته های اخیر باستان شناسان ایرانی، در مرکز چهار تاقی پدیده ای که تاکنون ناشناخته بود کشف گردید ، این پدیده فرورفتگی چهار گوش برای جمع آوری خاکسترها (۶) بود. ترکیب مشابه آن در مرکز اتاق اصلی آتشکده مل حرم بازیابی شد که قدیمی ترین فاز (مرحله) آن ممکن است به سده دوم میلادی برگردد، تاکنون باستان شناسان لهستانی که بر روی مل حرم کار کرده اند توانسته اند بخش های عمده ای از این آتشکده

تصویر ۱: پلان آتشکده کوه خواجه، بنگرید به
(M.MOUS WILKHEH-E KHADJEH), UN COMPLEXE RELIGIEUX DE L'EST IRANIEN, DOSSIERS
D'ARCHÉOLOGIE N 243, MAI 1993, P.83)

سالیان متمادی است که آتشکده های قدیمی و جدید به عنوان یکی از ویژگی های اساسی مذهب و معماری ایرانی شناخته شده اند. اغلب پژوهش های انجام یافته ، براساس تفسیر تفاوت آتشکده ها از لحاظ سبک معماری و طبقه بندی آتش درون آتشدان ها صورت گرفته است. (۱)

در طی چند سال اخیر دو آتشکده باستانی یکی در «بندیان» (در شمال شرقی ایران) (۲) و دیگری در « تپه مل حرم » (در جنوب ترکمنستان) [در نزدیکی سرخس] کشف شده است. (۳) ساختار این دو آتشکده امکان پژوهش بیشتر را بر روی مقولات

مقدس را نمایان سازند. این بنا از چهار اتاق که آشکارا در ارتباط با یک مراسم نیایشی است تشکیل شده است. (ن. ک: تصویر ۲) در مل حرم در مرکز اتاق اصلی یک محیط مربع شکل فرو رفته وجود دارد که دارای دیواره‌ای به بلندی حدود ۳۰ تا ۲۷ سانتیمتر و عرض ۴۵ سانتیمتر می باشد (ابعاد فرورفتگی به پهنای یک خشت و ارتفاع آن برابر دو خشت می باشد که درون این فرورفتگی یک آتشدان یافت شده است. بدنه استوانه‌ای شکل و سفالین آن (= آتشدان) ناهموار و درست شبیه به یک ساعت شنی است. (ابعاد باقی مانده آتشدان به ارتفاع به ۷۶ سانتیمتر، قطر پایه آن ۱/۴۶ متر و قطر باریک ترین نقطه آن ۱/۳۰ متر می باشد).

پیش از آخرین دوره استفاده از آتشکده فاصله میان بدنه آتشدان و جدار کم ارتفاع حائل فرورفتگی که آتشدان در آن قرار گرفته است به وسیله شن و یک لایه اندود از گل پوشانیده شده است. (ن. ک: تصویر ۳ و ۴)، در نتیجه فضای میان بدنه آتشدان

و دیوار کم ارتفاع فرورفتگی به خاطر کف سازی جدید هموار گردیده که ارتفاع آن (کف جدید) ۲۷ تا ۳۰ سانتی متر بالاتر آمده بود.

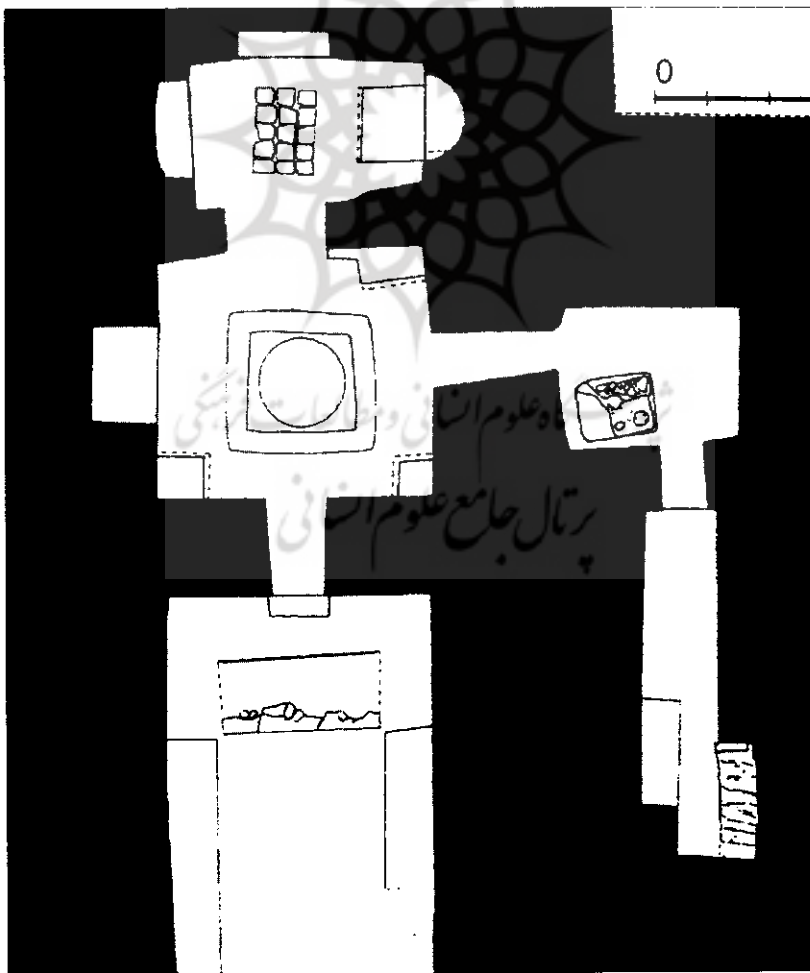
در سال های گذشته باستان شناسان ایرانی که بر روی بندیان (در حدود ۲۰ کیلومتری مرز ترکمنستان) فعالیت می کردند، توانستند ساختمانی با نزیینات با شکوه گچبری را آشکار سازند که به سده ی ۵ میلادی بر می گردد. (۷) کاربرد و عملکرد دقیق تمام ساختمان هنوز به درستی مشخص نشده است [؟] و نیازمند مطالعات بیشتری

است.

در بندیان عناصری که در اتاق چلیپای شکل (به ابعاد ۴/۱۰×۴/۱۰ متر) که در مرکز بخش غربی مجموعه واقع شده است . اجرای برخی از مناسک مذهبی را در آن آشکار می سازد (ن . ک. تصویر ۵) ، شواهد و گواه بیشتر در این زمینه با حضور یک آتشدان که تا اندازه ای نقطه استقرار آن از مرکز به سمت جنوب شرقی اتاق متمایل است ، به اثبات می رسد.

آتشکده بندیان هم زمان و یا اندک زمانی قدیمی تر از آتشکده یافت شده در تخت سلیمان ساخته شده است. اتاق های دارای اهمیت (اتاق B و A) آتشکده تخت سلیمان، فضای مرکزی این آتشکده را اشغال نموده اند. اتاق A پشت یک ایوان بزرگ (S) که به سبک چهار تاقی به وسیله راهرویی احاطه شده واقع شده است. اما شبیه آن ها، پایه آتشدان مل حرم، پایه آتشدان های کوچکتری در بخش شمالی قرار داشته است. در طول مدت کاوش های باستان شناسان آلمانی، یک فضای فرو رفته

مربع شکل به ابعاد ۲/۵۵×۲/۵۵ متر در مرکز چهار تاقی خاکبرداری شده است (ن. ک: اتاق A در نقشه ۶) ، در آن اتاق دو جفت پایه آتشدان از جنس سنگ ماسه در کنار و یا به عبارتی در سمت چپ و راست این فرو رفتگی مربع شکل قرار داشته اند که هر کدام در سطح فوقانی اشان دارای یک حفره کوچک می باشند و مشابه این آتشدان، پایه آتشدان کوچکتری است که در بخش شمالی اتاق موجود می باشد، قسمت برجسته (مرتفع) شمالی این اتاق، به

تصویر ۲. پلان آتشکده مل حرم، کاوش در سال های ۲۰۰۲-۱۹۹۸ میلادی (ترسیم از واگنر)

عنوان سکو یا نیمکت‌های الحاقی معرفی شده اند.

در سمت شرق چهار تاق یک اتاق کوچکتر با پلان چلیپایی (اتاق B) شکل شناسایی شده است (تصویر ۶)، در وسط اتاق چلیپایی شکل (اتاق B) یک فرو رفتگی مربع شکل ایجاد شده است که ابعاد آن معادل ۳×۳ و ارتفاع دیوار (بدنه) آن ۳۵ سانتی متر است.

یک راهروی طویل که

در امتداد شمال - جنوب کشیده شده این قسمت را از ساختمان (اتاق A) جدا می کند، این راهروی شمالی - جنوبی شامل یک سالن دراز است که به وسیله یک جفت پایه صلیبی شکل سنگین به دو قسمت نامساوی تقسیم شده که یک قسمت آن فضای مربع شکلی است که دارای چهار در گاهی بوده و پلان درونی آن چلیپایی شکل است (ن. ک. تصویر ۷) پایه ستون بزرگ مطبق سه پله ای در قسمت اخیر یافت شده است. (۹) پایه آتشدانی که در تورنگ تپه یافت شده است، دو پله دارد و در مرکز ساختمان کوچکی که به سبک چهار تاقی ساخته شده یافت شده است، پلان درونی این ساختمان چلیپایی بوده که دارای چهار درگاهی (حجره عمیق) گنبدی شکل می باشند که این ها به وسیله دیوار نسبتاً باریک عقبی (تیغه ای) به جز

در ضلع جنوبی که برای راه یابی به آتشدانه بوده مسدود شده است (ن.ک: تصویر ۸). [در این اثر] تعدادی از عناصر معماری مربع و مستطیلی که از خشت خام ساخته بودند، در دهانه ی غربی کار گذاشته بودند. (۱۰)

بنابراین تاکنون ما توانسته ایم کار کرد مذهبی پنج ساختمان را به وسیله یافتن آثار آتشدان هایی که یا پایه آتشدان و یا فرو

رفتگی که محل استقرار آتشدان بوده است، تأیید نماییم. نقش و وظیفه بعدی که اکنون به وسیله کشفیات مل حرم آشکار شده است، در تبیین (تفسیر) کار کرد بخش مرکزی معبد تخت سلیمان نقش و اهمیت بسیار سرنوشت سازی دارد.

«ر.نئومن» به همراه « گذار» (۱۱) و « اردمن» (۱۲) شرح ذیل را به عنوان الگویی از آتشدانه های باستانی

پیشنهاد کردند، برطبق آن (الگو) اتاق A در تخت سلیمان یک آتشدانه است، محلی که آتش مقدس در آن نگهداری شده بود، در حالی که هیچ چیز دیگری (کارکرد دیگری) نمی توانست در اتاق A به نمایش گذارده شود. (۱۳)

درباره اتاق A، خانم « م. بویس» تفسیری که کاوشگران تخت سلیمان پذیرفته بودند را رد می کند، و پیشنهاد می کند که این احتمال وجود دارد که: اتاق A نقطه مرکزی و اصلی یک مسیر راهپیمایی بزرگ بوده است، تئوری او این گونه مطرح می شود که ناحیه مرکزی تخت سلیمان، اساساً به عنوان مدخل (ورودی) پیچ در پیچی برای زائرانی که به دیدن آذرگشنسب می آمدند می باشد (که به نظر وی در اتاق PD که دارای امنیت بسیار بالایی بود و در دورترین قسمت معبد مجتمع مذهبی بوده است) گرامی داشته

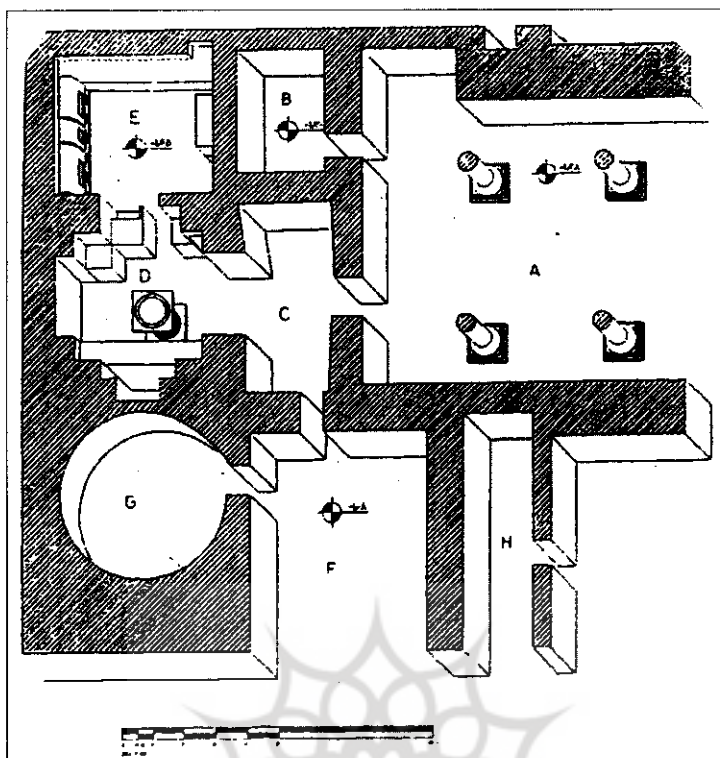
می شد. (۱۴) مطابق طرح و چهار چوب تفکرات او، بازدید کنندگان از قسمت شمالی وارد می شدند و برای تطهیر در اتاق بزرگ توقف می کردند، سپس از میان تاق های هلالی مسیر خود را به سمت جلوی ساختمان در قسمت جنوبی و پیش از ورود به حال ستون دار (PD) که بر سر راهشان وجود دارد به سوی مکان مقدس شان (PD) طی طریق

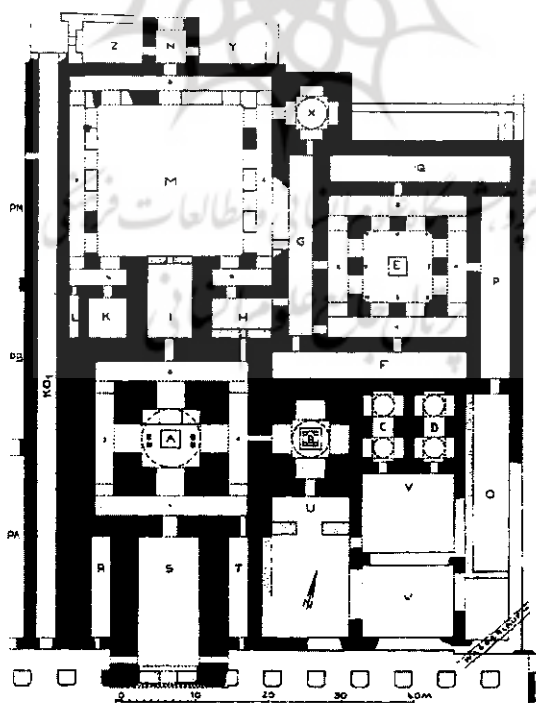
تصویر ۳: اتاق اصلی آتشدانه مل حرم

تصویر ۴: بقایای آتشدان اتاق اصلی آتشدانه مل حرم

تصویر ۵- طرح ایزومتریک از سازه بندیان با آتشدان، بنگرید به: M. RAH BAR, DE COUVERTE DE PANNEAUX DE (۱۳. P., ۱۹۹۹, MAI, ۲۱۳, STUES SASSANIDES A DARGAZ DOSSIERS D'ARCHEOLOGIE N

تصویر ۶- پلانی از آتشکده آذرگشنسب، تخت سلیمان، بنگرید به: R. NAUMANN, DIE RUINEN VON TACHT) (۲۴. ABB., ۱۹۷۷, SULEIMAN UND ZENDAN-E SULEIMAN, BERLIN

می کردند.

«ج. گروپ» در یک پژوهش، الگویی را برای استفاده آتشکده های باستانی خلق می کند. او سه نوع پلان آتشکده ها را که امروزه نیز مورد استفاده قرار می گیرند، بیان می کند. (۱۵)

سبک « آگیاری » Agyari متداول ترین این سبک هاست، که شامل یک ساختمان مستطیل شکل است که در وسط آن یک اتاق گنبدی شکل مربع که « آدوریان » Adurian نامیده می شود وجود داشته ، که همین اتاق مربع (آدوریان) به وسیله راهرویی احاطه شده است. از یک سو، یک اتاق دومی وجود

دارد که « در مهر » یا « یزشنگاه » نامیده می شود که یا مستقیماً با آدوریان درارتباط بوده و یا به وسیله راهرویی دیگر از آن جدا می شده است.

نوع سوم معبد « در مهر » است که شامل یک یا تعداد بیشتری یزشنگاه بدون آدوریان می باشد. گروپ به این نکته مهم پی برده است که بسیاری از آتشکده های باستانی دارای دو اتاق شاخص و مهم می باشند ، او می گوید که وجود این دو اتاق در این معابد گواه این مطلب است که معابد نوع « آگیاری » با یک « آدوریان » و با یک یا تعداد بیشتری « یزشنگاه » بوده اند که

تقریباً همان کارکردی را داشته اند که در تشریفات مذهبی امروزی به عنوان نمونه انجام می شوند. (۱۶)

همان طور که در بالا راجع به آتشکده های کوه خواجه مل حرم و تخت سلیمان (اتاق های A و B) بحث شد، این پرسش نیز مطرح می شود که آیا آن ها (سه معبد ذکر شده) مشابه یا قابل قیاس با معابر « آگیاری » با یک « آدوریان » و یک یا تعداد

بیشتری « یزشنگاه » بوده اند؟ در حقیقت، اتاق I در معبد مل حرم حاوی خصوصیات و ساختارهایی می باشد که نشان می دهد از آن به عنوان « یزشنگاه » یا « مکان برای نیایش »، جایی که راهبان می توانستند مراسم نیایشی خود را بر پا کنند ، استفاده می شده است.

تاقچه های کم عمقی در دیوار غربی و جنوبی اتاق I (به ابعاد $2/60 \times 4/50$ متر) وجود دارند، که تاقچه های دیوار جنوبی به ابعاد $1/96$ متر عرض ، 60 سانتی متر عمق و $1/40$ متر بلندی و تاقچه دیوار غربی دارای $1/70$ متر عرض، 44 سانتی متر

عمق هستند که بخش بالایی تاق قوس دار آن حفظ شده است ، کف دو تاقچه حدوداً 27 سانتی متر از کف اتاق بلندتر است .

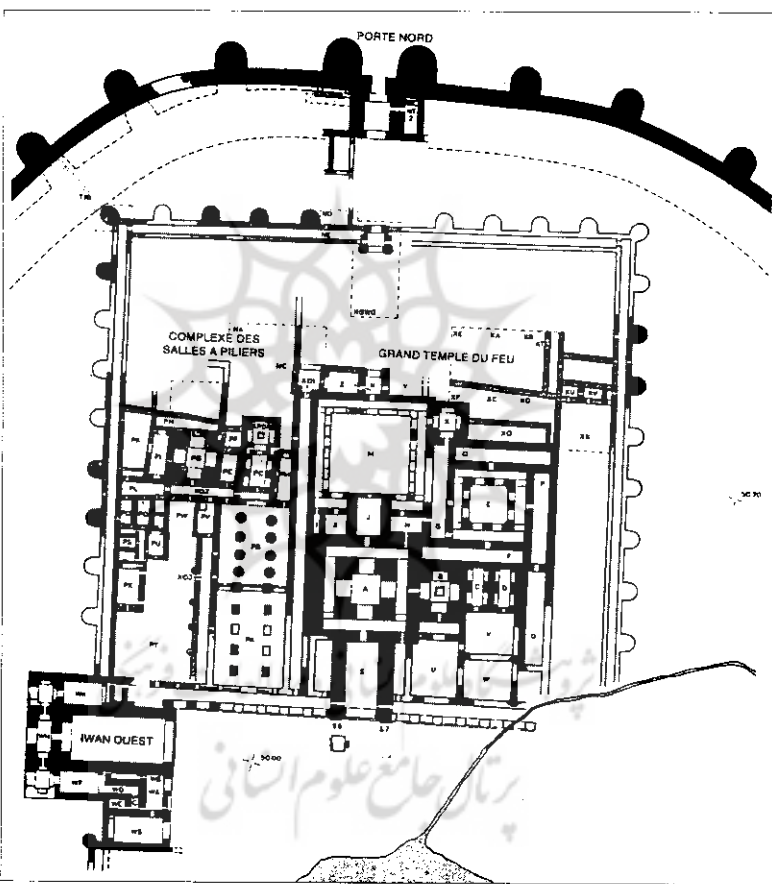
کف سومین تاقچه که در دیوار شمالی واقع است ، 60 سانتی متر بلندتر از کف اتاق I می باشد. این تاقچه کاملاً عمیق به عمق 90 سانتی متر، عرض $1/60$ متر و ارتفاع آن 70 سانتی متر است.

در مقابل آن یک سکوی خشتی به ابعاد $70 \times 120 \times 134$ سانتی متر وجود دارد که با یک لایه گچ اندود شده است . بر سطح سکو که مستقیماً به

تاقچه باز منتهی می شد ، یک اجاق که با خشت ساخته شده قرار دارد . در مرکز اتاق I یک سکو مستطیل شکل کم ارتفاع که با 15 خشت چهار ضلعی نامنظم در سه ردیف چیده شده ، ساخته شده است. این ساختار احتمالاً محل گذاردن جام ها و یا محل مدوری است که به دلیل وجود همین چهار حفره مدور پیشنهاد شده است که سطح کف آن اندکی بلندتر از سطح رأس سکو بوده است.

تاقچه باز منتهی می شد ، یک اجاق که با خشت ساخته شده قرار دارد . در مرکز اتاق I یک سکو مستطیل شکل کم ارتفاع که با 15 خشت چهار ضلعی نامنظم در سه ردیف چیده شده ، ساخته شده است. این ساختار احتمالاً محل گذاردن جام ها و یا محل مدوری است که به دلیل وجود همین چهار حفره مدور پیشنهاد شده است که سطح کف آن اندکی بلندتر از سطح رأس سکو بوده است.

تاقچه باز منتهی می شد ، یک اجاق که با خشت ساخته شده قرار دارد . در مرکز اتاق I یک سکو مستطیل شکل کم ارتفاع که با 15 خشت چهار ضلعی نامنظم در سه ردیف چیده شده ، ساخته شده است. این ساختار احتمالاً محل گذاردن جام ها و یا محل مدوری است که به دلیل وجود همین چهار حفره مدور پیشنهاد شده است که سطح کف آن اندکی بلندتر از سطح رأس سکو بوده است.

تصویر ۷ پلان تخت سلیمان ، نگریده به (D.HUFF, «ARCHITECTURE SASSANIDE», IN: «SPLendeur DES SASSANIDES, BRUXELLES (1993)»)

شده در اتاق A، در عرض درگاه شمالی این اتاق قرار داشته است، و این امکان وجود نداشته که مسیر تردد نیاشگران در این اتاق باشد.

علاوه بر این، معبر جنوبی اتاق B و دیوار راهرویی که اتاق A را احاطه کرده است پهن تر از بقیه اتاق‌ها هستند. اتاق‌هایی که به سمت دریاچه هستند اعتبار و ارزش خاصی داشته‌اند (ن. ک: تصویر ۶). این امر این امکان را به ما می‌دهد که فرض کنیم که این‌ها مدخل‌های اصلی بودند که به هر دو اتاق B و A راه داشته‌اند.

به این نکته می‌بایست اشاره کنیم که وقتی نیاشگر به حیاط بزرگ M وارد می‌شده است. او می‌توانسته به قسمت شمال شرقی ساختمان که خارج از دید و کنترل بوده وارد شود. یک راهرویی که تقریباً به طول ۴۶ متر بوده و دو قسمت ساختمان (مجتمع) را از هم جدا می‌کند، مسیری ایمن را برای زائری بوده که می‌خواسته به طرف شرق ساختمان برود ایجاد می‌کرده است.

مطابق تئوری

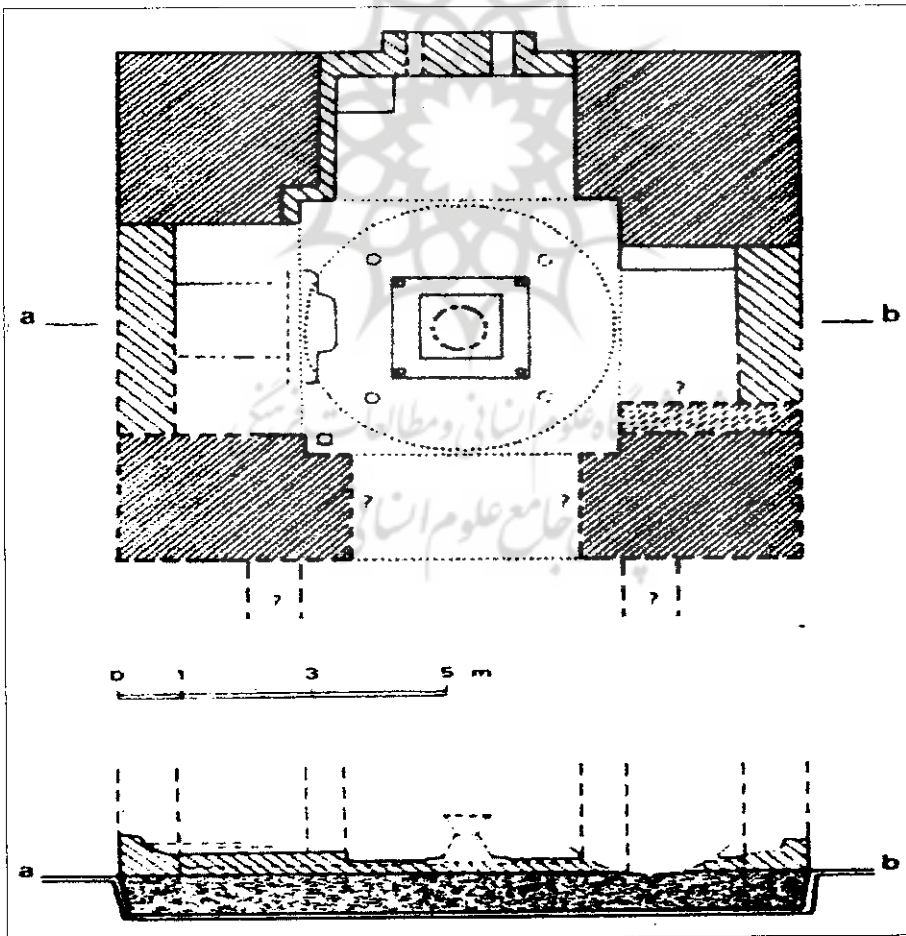
گروپ، الگوی آتشکده‌های جدید آگیاری معمولاً جایگاه آتش بهرام (آتش پیروزی) بوده است، آیا می‌توانیم راجع به آتشکده‌های باستانی نیز همین ایده را به کار ببریم؟ همان طور که در بالا مطرح شده پلان سه آتشکده باستانی ممکن است به عنوان نمونه‌های نخستین و اصلی معابد آگیاری فرض شوند که فاقد هر ویژگی منحصر به فرد

به نظر می‌رسد که اتاق داخلی پشت اتاق مربع شکل در کوه خواجه، نیز چنین عملکردی داشته است. اما برای مستندات بیشتر نیاز به کاوش‌های باستان‌شناسی است.

«ج. گروپ» اتاق A را در تخت سلیمان آدوریان معرفی می‌نماید که آتش مقدسشان را در آن جا قرار می‌دادند، و پایه سنگی کوچکی که سکو یا پایه‌ای [برای گزاردن] مجسمه‌ها بوده است. (۱۷) اگر چه بر اثر کشفیات مل حرم، هویت اتاق B [تخت سلیمان] که دارای یک فضای فرو رفته جهت گزاردن آتشدان]، با این هویت میسر گردید ولی از سوئی دیگر ممکن است مدارک دیگر هویت و عملکرد اتاق را منحصر به فرد و استثنایی تعیین کند. به نظر می‌رسد که همزمان اتاق A، اتاق B که دارای عناصر غنی است، نوعی یزشن گاه بوده تا آدوریان، یعنی جایی که هیچ نیایشی و حرمتی ممکن نیست انجام شود مگر این که این نیایش و احترام مستقیماً مختص آتش مقدس باشد. (۱۸)

به نظر می‌ری

بویس، اتاق B بخشی از مسیر ترددی است که از دروازه شمالی شروع شده و به کنار دریاچه می‌رسیده است. من فکر می‌کنم که [این نظر] بر اساس گزارشات نخستین، کاوشگران تخت سلیمان تنظیم شده است. توصیف و نتیجه مطالعات بر روی عناصر و ساختار این اتاق به ما اجازه می‌دهد که بگوییم آتشدان خشتی کشف

تصویر ۸: پلان و مقطع آتشکده تورنگ تپه. بنگرید به

(R. BOUCHARLAT, «TEMPLES DU FEU SASSANIDES», «DOSSIERS D'ARCHÉOLOGIE N. ۲۴۳, MAI ۱۹۹۳, P. ۱۷)

می‌باشند. همگی آنها شامل دو اتاق مرتبط و ساختاری فرو رفته در مرکز اتاق آدوریان می‌باشند. داخل آن‌ها باید آن قدر بزرگ و وسیع باشد که مقدس‌ترین آتش که همان آتش بهرام (۱۹) است را بتوانند در آن نگه‌داری کنند.

مطمئناً آن چه در کوه خواجه کشف شده نمی‌توانسته چنین کار کردی داشته باشد، زیرا جای بسیار کوچکی است، ارتفاع آتشدان تنها ۵۱ سانتی‌متر و آخرین پله رأس آتشدان فقط ۲۵/۵ سانتی‌متر درازا داشته است (۲۰). احتمالاً این آتشدان از جای دیگری به این جا (کوه خواجه) آورده شده، شاید در زمان استفاده از این آتشدان و نیایش آتش بهرام در آتشکده (کوه خواجه) رها گردیده است.

در ویرانه‌های معبد تخت سلیمان، تکه‌های متعددی از آتشدان‌های سنگی یافت شده است. بدنه‌های آن‌ها یک پارچه از سنگ بوده و بلندای آن‌ها با انتهایی مکعبی شکل که کمی از خود بدنه عریض‌تر می‌باشد، ۹۰-۶۰ سانتی‌متر است. صفحه آتشدان مربع‌شکلی که در آن جا (تخت سلیمان) خاکبرداری شده بود ممکن است متعلق به بخش فوقانی یکی از این آتشدان‌ها باشد، اما مشخص است که هیچ‌کدام از این آتشدان‌ها در ساختار فرو رفته اتاق B قرار نداشته است. هیچ‌کدام از آن‌ها بر پایه ستون مطبق اتاق PD کشف نشده است، به خاطر این که آخرین پله آتشدان سنگی مدور (کروی) بوده و قطر آن ۶۵ سانتی‌متر بوده است، در صورتی که مکعب انتهایی آتشدان سنگی حدوداً ۳۷-۲۵ سانتی‌متر قطر داشته است.

با این وجود به نظر می‌رسد که آتشدان در ساختار فرو رفته مل حرم قرار داشته است و بسیاری از خصوصیات نگه‌داری از آتش بهرام را دارا می‌باشد، اگر چه قسمت بالایی آتشدان از میان رفته است، با اندکی شک می‌توان گفت که شکل و ترکیب آن همانند یک ساعت شنی بوده است و بر روی یک سطح خشتی مکعب شکل قرار داشته است. تکه‌های خرد شده این مکعب گلی با یک سطح ضخیم که با یک لایه اندود گچ پوشانیده شده بود در زمانی کشف شدند که به صورت لایه‌ای بر روی کف اتاق پخش و پراکنده شده بودند. تصور می‌شود که کم‌قدرترین جای بدنه آتشدان، دقیقاً در وسط آتشدان باشد و بخش پایینی و پایه آتشدان که سالم باقی مانده است ۴۳ سانتی‌متر ارتفاع دارد و انتظار داریم که ارتفاع بدنه آتشدان ۸۶ سانتی‌متر بوده باشد. بنابراین کل ارتفاع آتشدان احتمالاً باید نزدیک به ۱۰۶ سانتی‌متر باشد (که یک لوحه مکعبی شکل بالای آتشدان بر رأس آتشدان افزوده می‌شده است).

قطر پایین‌ترین قسمت بدنه [آتشدان] ۱/۶۶ متر است، اگر

هماهنگی و توازن تناسب حفظ شده باشد، ما ممکن است حدس بزنیم که ابعاد مکعب بالای آتشدان حداقل ۱/۵۰ متر بوده است. تضاد و تفاوت میان آتشدان‌های منقوش بر سکه‌ها و مهرهای اشکانی و ساسانی و آتشدان‌های سنگی که در کوه خواجه، تخت سلیمان، بندیان کشف شده‌اند و آتشدانی که در مل حرم یافت شده (که البته فاقد پایه پله دار می‌باشد) چشمگیر و جالب توجه می‌باشد. بنابراین به نظر می‌رسد که احتمالاً آتشدان‌ها روی پایه‌های مطبق (پله دار)، یک طبقه بندی متفاوتی از آتش را نشان می‌دهند. به نظر من آتشدان مل حرم بیشتر متعلق به نوع آتش آدوریان بوده تا آتش بهرام.

در وسط اتاق PD در تخت سلیمان یک آتشدان سه پله‌ای بزرگ یافت شده است، ورودی این اتاق به یک حال ستون دار بزرگ منتهی می‌شد که حاوی ساختارهایی است که ظاهراً اهمیت مذهبی داشته‌اند. ر. نومن این حال ستون دار را با پلان و طرح‌های کاخ دامغان، تپه میل، کاخ کیش (کاخ دوم) و سروستان مقایسه کرده است و اتاق PD را در مجموعه غربی تخت سلیمان به عنوان یک نمازخانه (نیایشگاه) کاخ یعنی جایی که مراسم آیینی اجرا می‌شده است، معرفی می‌نماید. (۲۱)

مری بویس اتاق [PD] را به عنوان مکان مقدس اصلی آذرگشنسب معرفی نموده است، و راه دسترسی به آن از طریق عبور از راهرو و تالار ستون دار بوده است. (۲۲)

دیرتیش هوف طرح و نقشه قسمت غربی تخت سلیمان با آتشکده‌های قرون وسطی و جدید در جنوب ایران را مقایسه می‌کند و احتمال زیاد می‌دهد که در آن جا (تخت سلیمان) آتش آدوریان نیایش می‌شده تا آتش بهرام.

هوف پیشنهاد می‌دهد، که تفاوت در پلان آتشکده‌های معاصر با تخت سلیمان می‌تواند توضیحی برای مقوله (طبقه بندی) آتش مورد پرستش در آن جا باشد. (۲۳)

نویسنده موضوعی را یافته که به پیشنهاد بالا مربوط می‌گردد، گرچه یک طرح کلی نیست، بلکه آن این موضوع است که در یک آتشکده باستانی، وقتی که یک آتشدان زمخت و بدون پایه مطبق در فضای فرو رفته ای قرار داشته است [همانند آتشدان مل حرم]، به ما اجازه داده می‌شود که مقوله (طبقه بندی) آتش مورد پرستش را در آن شناسایی کنیم. (۲۴)

به نظر می‌رسد که در اتاق PD در تخت سلیمان آتش آدوریان مورد پرستش قرار می‌گرفته است که آن نه تنها به وسیله وجود پایه آتشدان مطبق تأیید می‌شده است، بلکه به وسیله ابعاد فرضی آتشدانی که زمانی در آن جا قرار داشته نیز قابل فهم و توجیه است.

پی نوشت:

- ۱-k. Schippman, "Die iranischen Feuerheiligtümer", Berlin-New York ۱۹۷۱, pp. ۵۱۳-۵۱۰; G. Gropp, "Die Funktion des Feuertemples der Zoroaster", AMI, NF۲, ۱۹۶۹, pp. ۱۷۳-۱۶۶; D. Huff, "Der Takht -I Nishin in Firuzabad", AA ۱۹۷۲, ۵۱۷ ff; id., "Das Imamzadeh Sayyid Husain und E. Herzfeld Theorie über den Sasanidischen Feuerempel", StIr ۱۱, ۱۹۸۲, PP. ۱۹۲-۲۱۲.
- ۲-M. Rahbar, "Decouverte d'un monument d'époque Sassanide a Bandian, Dargaz (Nord Khorassan)", Fouilles ۱۹۹۴ et ۱۹۹۵, StIr ۲۷, ۱۹۹۸, PP. ۲۵۰-۲۱۳.
- ۳-B. Kaim, "Un temple du Feu Sassanide decouvert a Mele Hairam, Turkmenistan", Meridional, StIr ۳۲, ۲۰۰۲, pp. ۲۳۰-۲۱۵.
- ۴-G. Gullini, "Architettura iranica dagli Achemenidi ai Sasanidi", IL "Palazzo" di Kuh-i, Khwaja (Seistan), Turin ۱۹۶۴.
- برای کاخ و معبد کوه خواجه تاریخ هخامنشی پیشنهاد شده است. ولی برای عموم پژوهشگران این انتساب سوال برانگیز می باشد. در این باره ببینید:
- Shichippman, "Feuerheiligtümer", pp. ۷۰-۶۰; D. Facenna, "A new fragment of wall - painting from Ghaga šahr (kuh-i, Hvāga)", EW ۱۹۸۱, P. ۹۳
- ۵- E. Herzfeld, "Archaeological History of Iran", London ۱۹۳۵, p. ۷۷
- ۶- M. Mousavi, "kuh-e Khadjeh", un complexe religieux de l'est iranien, Dossiers d'Archeologie'n ۲۴۳, mai ۱۹۹۹, pp. ۸۴-۸۱
- ۷- M. Rahbar, art., Cit.
- ۸-R. Naumann et al., "Takht -i, Suleiman and Zendan-i, Suleiman", Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in den Jahre ۱۹۷۳ und ۱۹۶۴, AA ۱۹۶۵, pp. ۶۳۲-۶۲۱; R. Naumann, "Takht-i, Suleiman and zندان-i, Suleiman", survey of persian Art XIV, ۱۹۶۷, pp. ۳۰۶-۳۰۵.
- ۹-R. Naumann, D. Huff et al., "Takht-i, Suleiman", Bericht über die Ausgrabungen ۱۹۷۳-۱۹۶۵, AA ۱۹۷۵, pp. ۱۵۶-۱۵۲.

ابعاد پایین ترین پله مکعبی شکل آتشدان سه پله ای اتاق PD که از خشت های پخته ساخته شده به ابعاد $1/63 \times 1/63$ متر است و پله وسطی به ابعاد $1/30 \times 1/30$ متر از گل رس بوده است، در حالی که پله سوم (در پایه آتشدان) که مدور است و از سنگ ساخته شده در حدود ۶۵ سانتی متر قطر دارد. بنابراین قطر (بدنه) آتشدانی که زمانی بر آن بر پا بوده نمی توانسته از آن (۶۵ سانتی متر) بیشتر باشد.

این فرض وجود دارد که پایه آتشدان یافت شده در تورنگ تپه دو پله دارد و دارای اندازه مشابه بالا بوده است. پله اول پایه آتشدان تقریباً مستطیل با ابعاد $2/05 \times 1/95$ متر، در حالی که پله دوم تقریباً مربع با ابعاد $1/10 \times 1/10$ متر می باشد. اثر دایره ای شکلی که بر سطح بالای پله فوقانی قرار دارد، این امکان به وجود می آورد که تشخیص دهیم قطر پایه آتشدان برابر ۵۴ سانتی متر می باشد. (۲۵)

از این رو، هم آتشدان اتاق PD در تخت سلیمان و هم آتشدانی که در تورنگ تپه یافت شده، باریکتر از آتشدانی هستند که در مل حرم قرار دارد، اما احتمالاً ارتفاع آن ها یکسان می باشد. آتشدانی که در مل حرم پیدا شده دارای پایه سه پله ای بوده و بدنه آن شبیه ساعت شنی بوده و رأس آن نیز [احتمالاً سه پله ای بوده است، ارتفاع آتشدان ۱۰۲ سانتی متر بوده و بالاترین پله آن $1/25 \times 1/25$ متر است که در وسط آن یک تورفتگی گرد قرار دارد که عمق آن ۱۰-۸ سانتی متر می باشد، و وجه اشتراک، آتشدان مل حرم با آتشدان بندیان در این است که همانند آتشدان بندیان تنها مواردی هستند که در محل اصلی استقرارشان به دست آمده اند، درست همانند آتشدان هایی که در معابد آتش ایرانی جدید که از خشت و گل ساخته شده، باقی مانده اند.

این امر ممکن است اتفاق افتد که دوباره ما با یک چنین آثاری که ناشی از تداوم فرهنگی طولی، حداقل از دوره ساسانی باشد روبرو شویم، و این امر بعید به نظر نمی رسد.

۱۰- R.Boucharlat in R.Baucharlat, O.Jecomte, 'Fuuilles de Tureng Tepe', Paris ۱۹۸۷, pp.۷۵-۵۱.

۱۱- K.Erdmann, "Das Iranische Feuerheiligtum", Leipzig ۱۹۴۱, p.۶۴ff

۱۲-A.Godar, "Les monuments du feu", Athar - e Iran III, ۱۹۳۸, p.۱۲.

۱۳.R.Naumann, AA ۱۹۶۵, pp.۶۶۲-۶۶۱.

۱۴- M.Boyce, "on te Zoroastrain Temple Cult of Fire", JADS ۹۵, ۱۹۷۵, pp.۴۶۵-۴۶۴.

۱۵- G.Gropp, art. cit. pp.۱۴۸ ff

۱۶- آتش های مقدس سه درجه دارند. مهم ترین آن ها آتش بهرام است که با زحمات و کوشش فراوان از ترکیب ۱۶ نوع آتش (از جمله آتش حادث از رعد و برق) به وجود آمده و تقدیس و ستایش می شود. در ایران دو آتش بهرام (در یزد و تهران) وجود دارد و در هندوستان هشت آتش بهرام شعله ور است (در « اودوادا» و « نوساری هر کدام یک آتش - در بمبئی چهار و در سورات دو آتش).

تعداد فراوانی از دو نوع آتش دیگر که عبارتند از « آتش آذران» و «آتش دادگاه» وجود دارد. آتش آذران نیز باید توسط موبدان - اما با تشریفات کمتری ستایش شود. آتش دادگاه را نیز موبدان بر پا می دارند اما افراد عادی می توانند به خدمت آن پردازند و معمولاً زرتشتیان متمکن در خانه های خود آتش دادگاه شعله ور دارند.

در هر آتشکده جای مخصوصی برای انجام مراسم داخلی نماز و نیایش وجود دارد که یزشن گاه نامیده می شود. این مراسم معمولاً در « هون گاه» (نام نخستین بخش از پنج گاه شبانروز است به معنی از سپیده دم تا ظهر) انجام پذیرفته از طلوع فجر تا ظهر به طول می انجامد و تحت حمایت و حفاظت مهر است. نیایش و بدیو داد استثنأ در شب انجام می شود. زیرا بر ضد دیوان یعنی ساکنان جهان تاریکی است...
یادداشت از مترجم: برای اطلاعات بیشتر بنگرید به کای بار- آسموسن - مری بویس، « دیانتی زرتشتی» ترجمه: فریدون وهمن، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، چاپ ۱۳۴۸، صص: ۸-۱۵۶)

۱۷- Id., ibid, p.۱۷۰

۱۸-M.Boyce, "Ataš kada EIr, Vol, III, p.۹.

۱۹- صفت بهرام، یعنی پیروزی و پیروز در اوستا برای برخی از ایزدان در سرنام شان استعمال می شد، از جمله این صفت برای ایزد آذر به کار می رفت، اما به تدریج و گذشت زمان در عصر ساسانیان بهرام ایزد آتش شد هر چند که از آن مستقیماً آتش اراده نمی شد. در زمان ساسانیان آتشکده های بسیاری ساخته می شد که نام آن ها را آتش بهرام یا آذر بهرام می گذاشتند و این بر پایه اهمیت بیرون از اندازه این ایزد بود چنان که بسیاری از بزرگان آن دوران نیز بهرام نام داشتند»

(یادداشت از مترجم، برای اطلاعات بیشتر بنگرید به: هاشم رضی، دانشنامه ایران باستان، جلد چهارم، سخن، چاپ اول، ۱۳۸۱، ص: ۲۲۲۰) یکی از هفت آتشگاه بزرگ زمان ساسانیان آذر بهرام نام داشت. امیران و امیرزادگان از جمله پیمان هایی که جهت تأمین پیروزی خود می بستند آن بود که آتشگاه هایی بنا کنند و نام آن آتشگاه ها را آتش بهرام می نهادند. چنان که در کارنامک اردشیر پاپکان آمده است:

« پس از این که اردشیر از نزد اردوان فرار کرده و در فارس بونک بدو پیوست و وی چون شنیده بود که اگر چشمش به دریا افتد از دست اردوان نجات خواهد یافت، خود رابه خلیج پارس رسانید و دریا را بدید. برای شکرانه در آن جا روستایی به نام اردشیر بنا نهاد و ده آتش بهرام بر کنار دریا فرمود نشانند» (یادداشت از مترجم، برای اطلاعات بیشتر بنگرید به: هاشم رضی، دانشنامه ایران باستان، جلد چهارم، سخن، چاپ اول، ۱۳۸۱، ص: ۲۲۲۰ / یا نگاه کنید به: کارنامک اردشیر پاپکان، ۷/۴).

« دارمستتر معتقد است که آتشگاه های بزرگ را آتش بهرام می گفته اند و آتشگاه های کوچک عمومی را به نام آذران Adran می خواندند که در هندوستان آگیاری Agyari خوانده می شد، مشتق از آگ که در سانسکریت به معنی آتش است.» (یادداشت از مترجم: برای اطلاعات بیشتر بنگرید به: هاشم رضی، دانشنامه ایران باستان، جلد چهارم، سخن، چاپ اول، ۱۳۸۱، ص: ۲۲۲۰). نظر دیتریش هوف نیز این گونه است، بنگرید به:

Das, "medische Grabrelief von Deh Now", Stlr

۲۸, ۱۹۹۹, p.۲۵

۲۱- R.Naumann, AA ۱۹۷۵, pp.۱۶۰-۱۵۶.

۲۲- M.boyce, JAOS ۹۵, ۱۹۷۵, p.۴۶۵.

۲۳-D.Huff, "Der Takt-I Nishin in Firuzabad", AA

۱۹۷۲, p.۵۲۲

۲۴- موضوع طبقه بندی و جایگاه آتش برای معابد آتش مناطق ایران شرقی [بخصوص] در سرخ کتل (ساختمان B و D)، جایی که آتشدان با یک حفره کم عمق همراه با آثاری از سوختگی و خاکستر در مرکز سطح فوقانی اش به خوبی حفظ شده بود یافت شده است. اطراف آتشدان بوسیله نقش پرندگان بزرگ ترین شده بود. بنگرید به:

D.Schlumberger, M.Le Berre, G. Fussman, Sourkh

kotal en Bactriane, Paris ۱۹۸۳, pp.۴۲-۴۱).

تزیینات آتشدان و فرم خاصش بیشتر با استوپاهای بوداییان قابل مقایسه است. و اشاره به مراسم نیایش بومی ایرانی شرقی دارد.

۲۵-R.Boucharlat, op. Cit, p.۶۵